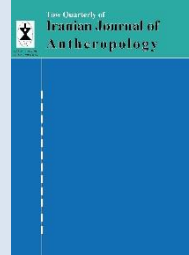

ISSN: 1375-2096

Iranian Journal of Anthropology

Volume 22, No. 41. Autumn and Winter 2026: Pp. 103-127
<https://journal.asi.org.ir>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2087704.1621>

Life in a game of many snakes and few ladders: An ethnography of the ordinary in the lives of Hazara Afghan migrants in Iran Elmirasadat Alihosseini¹

1. PhD in Anthropology from the University of Toronto, Canada, Postdoctoral Researcher, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
Email: elmirasadat.alihosseini@gmail.com

ARTICLE INFO

Type of Article: Research

Article history:

Received 13 April 2026

Revised 9 May 2026

Accepted 30 May 2026

Keywords:

Afghan Hazara migration,
Ethnography of the ordinary,
Kinship,
Legal precarity,
Protracted war.

ABSTRACT

Following the recent wave of deportations of Afghans from Iran, the phrase “the Afghan human” has repeatedly appeared in public discussions and written commentaries. This article begins from that repetition and asks: when we speak of “the Afghan human,” through which relationships and forces is this person understood? I argue that in many accounts of deportation, the relational horizon of the human is rapidly narrowed. Among the diverse network of relations that shape refugee life, one relationship tends to dominate: the relationship to law and to the agents of the Iranian nation-state. As a result, family, neighborhood, UNHCR, neighboring states, war, poverty, and the long history of protracted migration often disappear from view.

Drawing on long-term ethnographic research among Hazara Afghan families in Iran, this article shows that legal precarity, deportation, and poverty cannot be understood through law alone. These experiences do not occur in a vacuum. Rather, they sediment within everyday life and acquire meaning through familial, marital, parental, neighborhood, and caregiving relations. Focusing on the births of three children in the lives of Leila and Ahmad, the article examines how civil war and displacement continue years later and miles away from the battlefield, persisting in bodies, names, identity documents, memories, and social relationships. The central finding of the article is that protracted migration becomes a *form of life* in its own right: a condition in which law, war, and poverty are experienced and continually reconfigured not outside, but through, multiple forms of relationality.

Copyright © 2026 The Authors. Published by The Anthropological Society of Iran. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Citations: Alihosseini, E., (2026). “Life in a game of many snakes and few ladders: An ethnography of the ordinary in the lives of Hazara Afghan migrants in Iran”. *Iranian Journal of Anthropology*, 22(41): 103-127.

<https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2087704.1621>

Introduction

In one of his paintings, Afghan Hazara artist Khadim Ali reimagines the children's game of snakes and ladders as a world of interrupted movement and fragile hope. Ladders promise ascent, yet snakes repeatedly return players to earlier positions. For many Afghan Hazara migrants in Iran, life unfolds through a similar temporality: moments of possibility repeatedly collapse into renewed uncertainty. Yet despite these reversals, people continue moving, caring, marrying, raising children, and imagining futures for one another.

What compels people to migrate again after repeated failures, deportation, racism, and disappointed hopes? Existing scholarship often explains migration through war, persecution, poverty, or legal exclusion. Such explanations are indispensable, particularly in the Afghan case. Yet they sometimes struggle to account for how war, legal precarity, and displacement become mediated through everyday urban and kinship relations. Nor do they fully explain why migration persists after failed attempts or why people repeatedly expose themselves to danger.

What remains less examined is how migration may itself emerge from moral and relational obligations: the responsibility to sustain loved ones, preserve intimacy, secure a child's future, or remain possible to one another under increasingly difficult conditions. Following recent deportations of Afghans from Iran, public discussions have increasingly invoked "the Afghan human," often emphasizing refugees' vulnerability before law and state power. While crucial, such framings risk narrowing displacement to a singular relation with the nation-state. Refugees inhabit not only legal precarity but dense worlds of kinship, care, dependency, resentment, and ethical responsibility. Migration decisions emerge not only from spectacular and coercive state violence but also from attempts to repair strained relationships, maintain dignity, and preserve fragile possibilities of ordinary life.

Drawing on long-term ethnographic engagement with Hazara migrants in Mashhad and sustained contact with one family over more than a decade, this article follows Leila and Ahmad through the births of their three children across Iran, Afghanistan, and Europe. Rather than treating displacement as a succession of crises, it examines how war and legal insecurity settle into intimate life and how migration becomes woven into the ordinary labor of caring for others under conditions in which ladders repeatedly turn into snakes.

Findings

The article follows the lives of Leila and Ahmad, an Afghan Hazara couple born and raised in Mashhad, whose trajectories illuminate how protracted displacement becomes woven into intimate life. Rather than centering migration as a single rupture, their story reveals how decisions to move emerge gradually through accumulated disappointments, legal uncertainty, kinship tensions, and fragile aspirations for ordinary life. The births of their three children—across Iran, Afghanistan, and Europe—serve as an ethnographic thread through which the sedimentation of war and displacement can be traced across time and space.

Ahmed's repeated attempts at migration cannot be understood solely through legal restriction or economic deprivation, even though both mattered deeply. His experiences were also shaped by tensions surrounding masculinity, marriage, and kinship obligations. Unable to provide the bridewealth and material assurances expected within prevailing norms of marriage, and carrying the stigma of legal insecurity and family instability, he resisted the normative image of the successful husband and father: a good provider whose capacity to sustain his family depended on accepting degrading, dangerous work that stripped men of dignity and often returned home as anger, resentment, or violence. Leila, by contrast, remained committed to sustaining their life together despite periods of family estrangement, economic hardship, and repeated mobility. Their relationship unfolded amid tensions between attachment and withdrawal, obligation and exhaustion, hope and disappointment.

The article also shows how experiences of war exceed the battlefield and continue to shape relations among civilians long after displacement. Official narratives of migration frequently emphasized familiar categories—war, insecurity, poverty, and legal discrimination. Yet more intimate histories surfaced only indirectly: in rumors, moments of hesitation, quiet confessions, and everyday conversations. Stories of betrayal, abandonment, broken kinship ties, lost children, and unequal obligations circulated beneath more public accounts of suffering. Civil war, in this sense, endured not only in memories of violence but in damaged relations, moral ambiguities, and unresolved grievances carried into migrant life.

Against this background, migration repeatedly appeared as a ladder toward stability, only to collapse into renewed precarity through deportation, bureaucratic uncertainty, racism, poverty, or family fragmentation. Yet amid these uncertainties, relationships of care—between spouses, siblings, children, neighbors, and strangers—remained crucial to sustaining life. The ordinary thus emerges not as the opposite of crisis, but as the terrain through which the after effects of war and displacement are endured, negotiated, and occasionally transformed.

Conclusion

This article has argued that the lives of Hazara migrants in Iran cannot be understood solely through the language of legal exclusion, humanitarian vulnerability, or episodic crisis. While encounters with the state—through deportation, documentation, border regimes, and bureaucratic uncertainty—remain profoundly important, they represent only one dimension of migrant life. War and displacement do not arrive in isolation and then disappear; rather, they settle into the textures of everyday existence, reshaping kinship obligations, moral expectations, aspirations, and possibilities for sustaining relationships over time.

Through the ethnographic story of Leila and Ahmad, the article has shown how protracted displacement unfolds not as a sequence of isolated catastrophes but through the cumulative erosion of livable futures. Decisions to migrate repeatedly emerged not only from war or poverty alone, but from tensions within family life, experiences of humiliation, blocked forms of social mobility, legal insecurity, and the desire to preserve intimacy and care under increasingly unstable conditions. Migration, in this sense, became less a singular response to crisis than an enduring mode of

inhabiting uncertainty.

The births of Leila and Ahmad's three children—marked each time by the question of who could or could not accompany Leila—provide a lens through which these transformations become visible. Each birth took place under different political and social conditions, yet all were shaped by absence, interrupted kinship, fragile infrastructures of care, and uncertain futures. If war appeared to continue long after its official endings, it did so through altered relationships, suspended possibilities, and the ordinary labor of endurance. The article therefore suggests that the afterlives of violence are not only preserved in memory or trauma, but sedimented within everyday social worlds.

Returning to the metaphor of snakes and ladders, the article proposes that displacement often unfolds through unstable movements in which moments of hope repeatedly transform into renewed precarity. Ladders—education, migration, marriage, legal recognition, work, or family reunification—may unexpectedly become snakes, returning migrants to earlier forms of uncertainty. Yet life continues through efforts to cultivate relations of care within constrained circumstances. Attending to these fragile forms of relational endurance makes visible dimensions of refugee life that remain obscured when migrants are reduced to abstract, legal, humanitarian subjects. Rather than viewing migration as a temporary interruption awaiting resolution, the article understands protracted displacement as an uncanny ordinary: a form of life in which care, kinship, and endurance persist under the constant threat of collapse.

Conflict of Interest

The author declares that there is no conflict of interest regarding the publication of this article, financial or otherwise.

ISSN: 1375-2096

نامه انسان‌شناسی

سال ۲۲، شماره ۴۱، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صص: ۱۰۳-۱۲۷.
<https://journal.asi.org.ir>دانشگاه تهران
نامه انسان‌شناسیDOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2087704.1621>

زندگی در بازی مارهای بسیار و پله‌های اندک؛ مردم‌نگاری امر روزمره در زندگی مهاجران هزاره افغانستانی ساکن ایران

المیراسادات علی حسینی^۱۱. دکترای انسان‌شناسی از دانشگاه تورنتو، کانادا، پژوهشگر پسا دکترا، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
ایمانامه: elmirasadat.alihosseini@gmail.com

چکیده

پس از موج اخراج افغانستانی‌ها از ایران، عبارت «انسان افغانستانی» در نوشته‌ها و نشست‌های مختلف تکرار شده است. این مقاله از دل همین تکرار آغاز می‌کند و می‌پرسد: وقتی از «انسان افغانستانی» سخن می‌گوییم، این انسان در نسبت با چه کسان و چه نیروهایی فهمیده می‌شود؟ استدلال مقاله این است که در بسیاری از روایت‌های مربوط به اخراج، افق رابطه‌مند انسان به سرعت محدود می‌شود و از میان شبکه متکثر روابطی که زندگی پناهنده را می‌سازند، معمولاً تنها یک نسبت برجسته می‌ماند: نسبت با قانون و مأموران دولت-ملت ایران. در نتیجه، خانواده، محله، کمیساریا، دولت‌های همسایه، جنگ، فقر و تاریخ طولانی مهاجرت مزمین از میدان دید بیرون می‌مانند. این مقاله که بر پایه مردم‌نگاری طولانی‌مدت در میان خانواده‌های هزاره افغانستانی در ایران نوشته شده، نشان می‌دهد که بی‌ثباتی حقوقی، رد مرز شدن و فقر را نمی‌توان فقط از خلال قانون فهمید. این تجربه‌ها در خلأ رخ نمی‌دهند، بلکه در زندگی روزمره رسوب می‌کنند و از خلال روابط خانوادگی، زناشویی، والدگری، همسایگی و مراقبتی معنا می‌یابند. متن با تمرکز بر روایت تولد سه فرزند در زندگی لیلا و احمد، نشان می‌دهد که جنگ داخلی و ازجاکندگی چگونه سال‌ها بعد و کیلومترها دورتر از میدان جنگ، همچنان در بدن، نام، اوراق هویتی، خاطره و رابطه ادامه پیدا می‌کنند. یافته اصلی مقاله این است که مهاجرت مزمین خود به شکلی از زندگی بدل می‌شود: وضعیتی که در آن قانون، جنگ و فقر نه بیرون از اشکال متکثر رابطه‌مندی، بلکه از خلال آن‌ها تجربه و بازتنظیم می‌شوند.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت ۱۴۰۵/۱/۲۴

بازنگری ۱۴۰۵/۲/۱۹

پذیرش ۱۴۰۵/۳/۹

کلیدواژگان:

تعليق و بی‌ثباتی حقوقی،

جنگ مزمین،

خویشاوندی،

مردم‌نگاری زندگی روزمره،

مهاجرت هزاره‌های افغانستان.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. © ۱۴۰۴. ناشر این مقاله، انجمن انسان‌شناسی ایران است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)ارجاع به مقاله: علی حسینی، المیراسادات (۱۴۰۴). «زندگی در بازی مارهای بسیار و پله‌های اندک؛ مردم‌نگاری امر روزمره در زندگی مهاجران هزاره افغانستانی ساکن ایران». *نامه انسان‌شناسی*، ۲۲ (۴۱): ۱۰۳-۱۲۷.<https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2087704.1621>

مقدمه: جنگ به مثابه عامل دگرگون‌کننده وضعیت اجتماعی

خادم‌علی، هنرمند نامدار هزاره، در یکی از آثار خود، بازی مار و پله را که در میان کودکان افغانستان و ایران بسیار محبوب است، بازآفرینی کرده است. در نسخه او، مارها جای خود را به مجموعه‌ای از نیروهای مرگ‌بار داده‌اند که در کمین نشست‌اند و دیر یا زود مرگ را با خود به همراه می‌آورند: نیروهای آمریکایی، تریاک، اسامه بن‌لادن، داعش، بمب‌های انتحاری و مواردی از این دست. این نیروهای مارگونه همگی به هم متصل‌اند و همچون اندام‌های یک مار یا اژدهایی عظیم و بی‌سر هستند که تقریباً سراسر صفحه بازی را می‌پوشاند و دُم‌اش در خانه نخست قرار دارد. بازیکنان با انداختن تاس تلاش می‌کنند به خانه صدم برسند، جایی که می‌توانند سوار هواپیما شوند و برای همیشه از این صفحه نفرین‌شده فرار کنند، اما اغلب محکوم به مرگ می‌شوند، به خانه اول برمی‌گردند و بازی را از نو آغاز می‌کنند.

این مقاله برش‌هایی از زندگی احمد و لیلا، پناهندگان افغانستانی است که در ایران متولد و بزرگ شده‌اند. آنان را نخستین‌بار در سال ۱۳۹۴ ملاقات کردم، زمانی که برای انجام پژوهش‌های میدانی در محله افغانستانی‌نشین مشهد به آنجا سفر کرده بودم، در حالی که دوستی‌مان در تمام این سال‌ها ادامه داشته است. آنان در این مدت اتفاقات فراوانی را پشت سر گذاشتند: از تلاشی ناموفق برای عبور از مرز ترکیه و سپس استرداد به ایران و اخراج به افغانستان؛ تا فرار از آن‌جا پس از بازگشت طالبان، دریافت پناهندگی در سوئد پس از ساخت مستندی موفق توسط احمد؛ و در نهایت تلاش مجدد برای دریافت پناهندگی در آلمان پس از مواجهه با نژادپرستی و کودک‌آزاری در مناطق روستایی سوئد. داستان این مقاله داستان دو و شاید به زودی سه نسل است که همه توان و داشته‌های خود را به میدان آوردند و به خطر انداختند تا از صفحه پر از وحشت بازی مارهای بسیار و پله‌های اندک بگریزند، اما همواره در محاصره نیروهای مرگ‌بار و خارج از کنترل‌شان بودند. بارها و بارها با نیش منتظر در پایان روبه‌رو و ناچار شدند به خانه اول برگردند، دوباره تاس بیندازند و دوباره شروع کنند. این مقاله در تلاش است بافتار زندگی روزمره را در جهانی آشکار کند که در آینه این بازی عجیب بازتاب یافته است و می‌پرسد چه بر حس عاملیت (سوبژکتیویته) و حس تداوم در مفهوم خویشتن می‌گذرد وقتی بارها زاده شده و یا بارها با پایان مواجه شده و مرده باشیم؛ وقتی عمری را با هراس از بی‌ثباتی و پیش‌بینی‌ناپذیری شدید در نسبت خویش با دیگران و جهان سپری کنیم. درحالی‌که برخی از تجربه‌ها و تقلای این مقاله را می‌توان در چارچوب کلی تاکتیک‌های بقا (Vigh, 2009) یا کنش‌های مقاومتی (Scott, 1998) بازخوانی کرد که امروزه بخش بزرگی از پژوهش‌های اجتماعی درباره زندگی فرودستان را شکل می‌دهد، اما زندگی اجتماعی‌ای که من می‌کوشم گوشه‌هایی از آن را به تصویر بکشم، بسیار پرمایه‌تر از آن است که صرفاً در قالب قهرمان‌گرایی یا تلاش برای جلو افتادن و اجرای استراتژی‌ای برای پیشرفت قابل فهم باشد.

با توجه به حضور روزمرگی و عادی شدن امور در درگیری‌های طولانی‌مدت و آوارگی‌های ناشی از آن، که در آثار بسیاری از انسان‌شناسان متأخر انعکاس یافته است (Das, 2007؛ Kelly, 2008؛ Lemaitre, 2021)، هدف این مقاله این است که کانون تحلیل انسان‌شناختی از زندگی افغانستانی‌ها را از تمرکز بر صرف خشونت‌های عریان/تماشایی^۱ و کلان‌روایت‌ها درباره آوارگی، طرد و تبعیض حقوقی (نصر اصفهانی، ۱۳۹۹)، که اغلب تصور می‌شود رابطه‌ای خودکار و بی‌واسطه با یکدیگر و با بافتار زندگی روزمره دارند، برگیرد و آن را به سوی لایه‌های میانجی در زندگی روزمره از نو جهت‌دهی کند. برای ارائه نمونه‌ای از چنین تحلیلی، این متن با دنبال کردن زندگی یک خانواده مشخص در بازه‌های بیش از ده سال، به عشق عمیق و اطمینان‌بخش، ملال بی‌پایان و آزارنده، دشواری و کشمکش‌های پیرامون نان‌آور بودن و نان‌خور بودن، خیانت‌ها، فشارها و دگرگونی‌های روابط خویشاوندی، درگیری‌های فAMILIARY بر سر شیربها و جهیزیه، انتظارات جنسیتی

و مواردی از این دست می‌پردازد؛ نیروهایی که از طریق آن‌ها میراث جنگ و آوارگی به ارث می‌رسد و در میان توالی نسل‌ها حتی اگر کیلومترها دور از محل جنگ زندگی کنند، می‌چرخد، پروژه‌های اجتماعی و سرگذشت‌های فردی را دگرگون می‌کند و گاهی نیز به آوارگی‌های جدید می‌انجامد.

کتاب استفان لوبکمن^۱، با عنوان فرهنگ در آشوب^۲ (Lubkemann, 2008)، از فهم جنگ نه به‌مثابه تعلیق حیات اجتماعی، بلکه به‌منزله^۳ یک «وضعیت اجتماعی پیچیده» دفاع می‌کند. کتاب با این جملات آغاز می‌شود:

[...] برای ساکنان [شمار فزاینده مکان‌هایی که در آن‌ها درگیری‌های مسلحانه و آوارگی برای دهه‌ها ادامه دارد]، جنگ لزوماً یک «رویداد»^۴ نبوده است که فرآیندهای اجتماعی «عادی» را به حالت تعلیق درآورد، بلکه خود به زمینه «عادی» -به معنای «مورد انتظار بودن»- برای آشکارگی حیات اجتماعی تبدیل شده است. انسان‌شناسان به جای آنکه جنگ را همچون رویدادی ببینند که فرآیندهای اجتماعی را به حالت تعلیق درمی‌آورد، باید تحقق و تغییر روابط اجتماعی و پرتکلیس‌های اجتماعی از خلال منازعات را مطالعه کرده و جنگ را به‌مثابه عامل دگرگون‌کننده وضعیت اجتماعی کندوکاو کنند (2008: 1).

این متن از نکته^۵ مورد تاکید لوبکمن پیروی می‌کند تا آشکارگی حیات اجتماعی در آوارگی همیشگی را به‌عنوان یک «وضعیت اجتماعی»^۶ مورد سوال قرار داده و بکاود؛ اما از این استدلال او که جنگ و آوارگی می‌تواند امری به‌کلی عادی و کاملاً مورد انتظار باشد نیز پرهیز می‌کند. تعلیق شدید در جایگاه حقوقی، سایه همیشگی طرد یا اخراج خشونت‌آمیز، فقر و بیکاری مزمن در بستر تنش‌های خانوادگی و فشار توقعات فراوان در نسبت با خویشاوندان که می‌توانند در کنار هم به تصمیم یک‌شبه خانواده‌ای با فرزندی شیرخوار برای خروج غیرقانونی از کشور و گذر از مرز بینجامند، همگی «نا-رویدادهایی» هستند که در دل این روزمره^۷ غریب ادغام می‌شوند و در هم می‌آمیزند. تنها بعدهاست که این شرایط به «رویدادهای تروماتیکی» تفسیر می‌شوند که در قالب روایت و در پیوند با رویدادهای کلان تاریخی و ژئوپولیتیک بیان می‌گردند (Han, 2021: 63).

تعریفی از جنگ‌های داخلی به‌مثابه توالی‌ای گسسته از نقض‌های حقوق بشری -که اغلب نیز به‌صورت منفرد فهمیده می‌شوند و همچون اموری تلقی می‌گردند که در بازه‌ای مشخص از زمان رخ داده و سپس پایان یافته‌اند- فهم از جنگ به‌ویژه جنگ داخلی به‌عنوان تجربه‌ای زیسته در زندگی روزمره را به حاشیه می‌راند. چنین تعریفی رویداد را از بسترش جدا می‌کند و با برجسته‌کردن داوری اخلاقی درباره قربانیان و عاملان، به پنهان‌ساختن وضعیت‌هایی می‌انجامد که از پیش زمینه وقوع این رویدادها را فراهم کرده‌اند. هم‌زمان، تصور پایانی قطعی برای جنگ‌های درازمدت، امکان تداوم یافتن این وضعیت‌ها را در فردای پس از جنگ به سکوت می‌سپارد. فرارفتن از این فهم از جنگ، که این مقاله در پی تحقق آن است، امکان می‌دهد تداوم جنگ‌های داخلی افغانستان را نه صرفاً به‌عنوان امری متعلق به گذشته یا محدود به جغرافیای ملی آن کشور خاص، بلکه به‌مثابه حضوری زنده و جاری در زندگی روزمره مهاجران افغانستانی در ایران و دیگر کشورهای میزبان مهاجران نیز بفهمیم؛ حضوری که در فرسایش روابط برساننده زندگی و اجبار به اتخاذ تصمیم‌های سخت و گاه اضطراری برای پاسداشت امکان زیستن اخلاقی بازتولید می‌شود.

پس از آغاز موج اخیر اخراج افغانستانی‌ها از ایران (۱۴۰۳-۱۴۰۴)، عبارت «انسان افغانستانی» در بسیاری از نوشته‌ها و نشست‌ها تکرار شده است.^۸ این ترکیب، با افزودن صفتی ملی به واژه «انسان»، وعده اشاره به شیوه‌ای خاص از بودن در

1 Stephen Lubkemann

2 *Culture in Chaos* (2008)

3 Events

4 Social Condition

5 Uncanny Ordinary

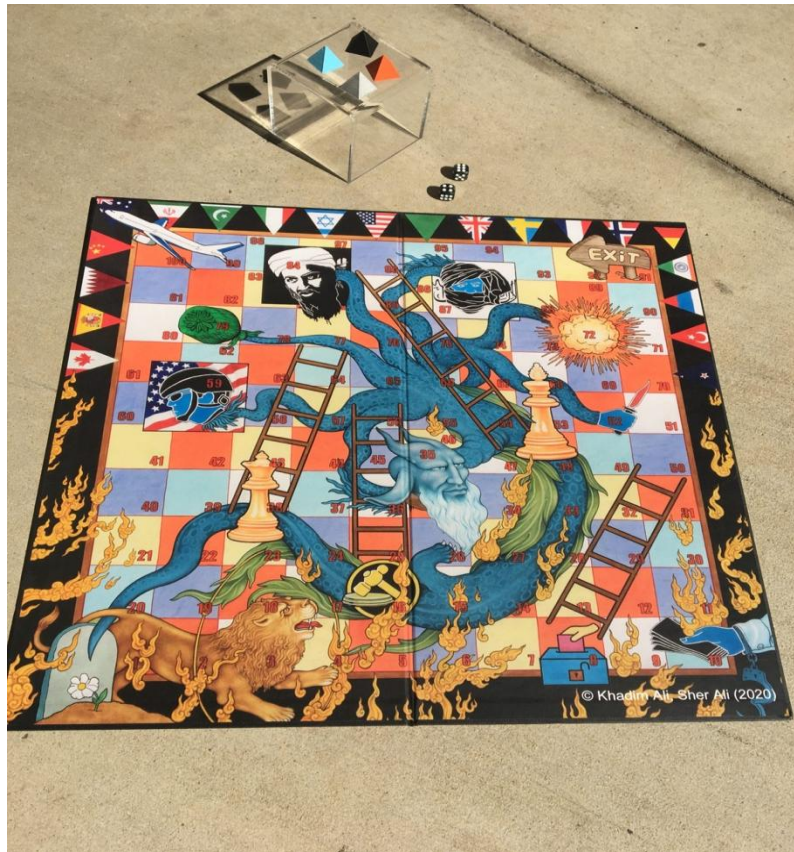
6 <https://farsnews.ir/Komeilialireza/1733224047557387173> انسان-افغانستانی-و-مسأله-هراس-اخلاقی-در-جامعه-ایران

جهان را می‌دهد؛ وعده‌ای که ما را به فهمی هایدگری از «هستن-با» نزدیک می‌کند، جایی که خویشتن از آغاز در شبکه‌ای از نسبت‌ها شکل می‌گیرد و بودن همواره در قالب «با-دیگران-در-جهان-بودن» آشکار می‌شود. اما انسان افغانستانی پناهنده چه صورت خاصی از این «هستن-با» را محقق می‌کند؟ مشاهدات محدود نویسنده از کاربرد این عبارت در ادبیات مربوط به موج اخراج افغانستانی‌ها از ایران نشان می‌دهد که افق این رابطه‌مندی اغلب به طرزی چشمگیر محدود است. از میان طیف گسترده دیگران انسانی و غیرانسانی که زیست یک پناهنده را می‌سازند، عمدتاً تنها یک نسبت برجسته می‌شود: نسبت با قانون‌گذاران و مجریان قانون در قلمرو دولت‌ملت ایران، آن هم بی‌ارجاع به تاریخ طولانی شکل‌گیری این وضعیت و صرفاً در افق لحظه «بحران» کنونی.

در چنین روایت‌هایی، آنچه غایب می‌ماند فهمی تجربی از زندگی افغانستانی‌ها به مثابه خودی در هم‌تنیده با شبکه‌ای متکثر از دیگران است، نه صرفاً سوژه‌ای قربانی در نسبت مستقیم با دولتی که به آن مهاجرت کرده‌اند. این دیگران می‌توانند کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل، خیریه‌ها و ان‌جی‌اوها، دولت‌های همسایه از جمله دولت افغانستان، خانواده، محله، همسایه، صاحب‌خانه، مستأجر، روستا، زیارتگاه، و حتی پژوهشگر، فیلم‌ساز یا عکاس را دربرگیرند. در نظر گرفتن این افق گسترده نشان می‌دهد که مهاجرت، که امروز خود به شکلی از زندگی^۱ بدل شده، را نمی‌توان صرفاً از خلال تمرکز بر قانون و محدودیت‌های حقوقی توضیح داد.

تجربه‌های تماس با دولت در خلأ رخ نمی‌دهند. این تجربه‌ها در زندگی روزمره رسوب می‌کنند، بر شیوه برقراری و حفظ رابطه، درک خویشتن و چگونگی بودن-با-دیگران اثر می‌گذارند و خود نیز از این روابط تأثیر می‌پذیرند. از این منظر، روزمره صرفاً صحنه وقوع مواجهه‌های قانونی نیست، بلکه عرصه‌ای است که پژواک اعمال دولت در آن می‌چرخد و در روابط برساننده زندگی ته‌نشین می‌شود. مردم‌نگاری، بی‌آنکه مدعی دیدن جهان از چشم دیگری باشد، با گوش سپردن به لایه‌های زیسته تجربه مهاجران، امکان بازیابی همین افق رابطه‌مندی را فراهم می‌کند و تأکید را از صفت ملی «افغانستانی» به معنای رابطه‌مند «انسان» بازمی‌گرداند.

در این متن می‌کوشم این افق رابطه‌مندی را از خلال روایت تولد سه فرزند در یک خانواده مهاجر افغانستانی بگشایم؛ «رویدادهایی عادی» که در بستر بی‌ثباتی حقوقی، تهدید رد مرز و سال‌های طولانی فقر و ناامنی شکل می‌گیرند. تمرکز من نه بر تصویر انتزاعی و حقوق‌بشری از «انسان افغانستانی»، بلکه بر زندگی روزمره لایلا و احمد، نخستین میزبانانم در پژوهش مردم‌نگارانه‌ام در مشهد است. این متن می‌کوشد نشان دهد آثار جنگ و ازجاکنده‌شدگی مزمن چگونه در زندگی روزمره رسوب می‌کنند و افراد چگونه در دل این رسوبات، شیوه‌های بودن-با-دیگران، احساس عاملیت و افق‌های اخلاقی زیستن را بازتنظیم می‌کنند. بر همین اساس، پاره‌هایی مردم‌نگارانه از این زندگی، آنجا که این فرایندها را روشن‌تر می‌سازند، فارغ از ترتیب خطی وقوع‌شان کنار هم آمده‌اند.

تصویر ۱: بازسازی بازی ماروپله، اثر هنرمند هزاره خادم علی.

آن‌ها که از رفتن بیرون افتاده‌اند

در مرداد ۱۴۰۰، از طریق تماس تصویری واتس‌آپ با لیلا صحبت کردم که تازه همراه دخترش آوا از کابل به مشهد رسیده بود. سقوط کابل آن‌قدر سریع رخ داد که او حتی فرصت نکرده بود وسایل آرایشگاهی را که طی چهار سال، ذره‌ذره و با زحمت خریده بود، بفروشد. چهار سال پیش، وقتی لیلا، احمد و آوای یک‌ساله‌شان پس از دیپورت از ترکیه به ایران و سپس افغانستان برگشته بودند، لیلا در دوره‌های رایگان کارآفرینی شرکت کرده و برای گرفتن وام‌های خرد^۱، با کمک من، پروپوزال نوشته بود. با این همه، پس از سال‌ها کار سخت و وعده‌های توخالی آن‌جی‌اوها^۲، هنوز بخش عمده درآمدش صرف تبلیغات و اجاره مکان می‌شد و خانواده‌اش همچنان در مضیقه بود.

در روزهای پرآشوب پیش از ورود طالبان، آن‌ها توانسته بودند وسایل اندک‌شان را جمع کنند و باقی را در زیرزمین خانه همکار لیلا بگذارند. بیشتر پس‌اندازشان صرف ویزای ایران و بلیت هواپیما شده بود^۳. آوا نیز ناچار شده بود با بچه‌گربه‌اش، پیشک، خداحافظی کند. لیلا بعدتر آهسته به من گفت که همکارش هم که مسئولیت نگهداری از بچه‌گربه را قبول کرده بود نیز به اجبار از کابل گریخته و ناچار شده بود که حیوان را در خیابان رها کند. از آن پس تصویر پیشک سرگردان در خیابان‌های کابل، کابوس لیلا شده بود. آوا هم بی‌قرار بود؛ در سه هفته‌ای که به مشهد رسیده بودند، حتی یک

1 Microfinance

۲. طرح‌های خرداعتباردهی در افغانستان اغلب نمونه‌ای از فردی‌سازی ریسک و شکست در پروژه‌های توسعه دانسته شده‌اند؛ پروژه‌هایی که ناکامی خود را به «فرهنگ» یا فقدان روحیه کارآفرینی نسبت می‌دهند و نابرابری‌های ساختاری را پنهان می‌کنند (Mosse, 2005; Kandiyoti, 2007).

۳. بسیاری از افغانستانی‌ها به دلیل محدودیت پروازهای مستقیم به ایران، ناچار به استفاده از مسیرهای پرهزینه‌تر هستند.

شب هم درست خوابیده بود. شاید این همه تغییر برایش بیش از حد بود: از زندگی آرام و منزوی کابل به خانه شلوغ مادر بزرگ، میان خویشاوندانی که برایش ناآشنا بودند، و در برابر امکاناتی که برای کودکی مثل او جادویی و باورنکردنی به نظر می‌رسید؛ امکانی مانند درست کردن ژله در خانه.

لیلا با اضطراب از همه چیز حرف می‌زد: از بازگشت دوباره به خانه مادرش، این بار با جیب خالی، یک بچه و ویزایی در آستانه انقضا؛^۱ از مهربانی خواهر و برادرهایش با وجود بی‌قراری و تندخویی این روزهایش؛ و از اینکه شب‌ها به دستشویی پناه می‌برد تا دور از چشم دیگران گریه کند. لیلا اما از چیزی که بیش از همه نگرانم می‌کرد حرفی نمی‌زد: احمد. من این سوال را عمداً نمی‌پرسیدم، چون می‌دانستم این همان پرسشی است که دیگران هم احتمالاً با ترحم یا سرزنش از او می‌پرسند. سرانجام نامطمئن از درستی پرسیدن سوالم از او پرسیدم چرا احمد نتوانسته از بچه‌گریه آوا مراقبت کند. لیلا، انگار که ذهنم را خوانده باشد، گفت هرچه تلاش کرده او را راضی کند همراه‌شان از افغانستان خارج شود، نپذیرفته است. با لحنی که بیشتر شبیه صحبت برای اقناع خودش بود تا برای دادن اطلاعات من گفت: «در ایران چه کار باید می‌کرد؟ می‌آمد در خانه مادرزنش، سربار آن‌ها و زن و بچه‌اش، معلوم نبود تا کی دوام بیارد؟». مادر لیلا، سه خواهر کوچک‌ترش و برادر معلولش در آپارتمانی کوچک زندگی می‌کردند و پس از سقوط هرات، برادر بزرگ‌ترش حسین و همسرش هم به آن‌ها اضافه شده بودند. حسین این خانه را پس از دریافت مدرک لیسانس و مهاجرت از مشهد به هرات و شش سال کار سخت در بخش فروش یک شرکت واسطه سرمایه‌گذاری که خود را متصل به بازارهای مالی بین‌المللی معرفی می‌کرد،^۲ برای مادر، خواهران و برادرش خریده بود. رابطه او با احمد از گذشته پیچیده بود. احمد به لیلا گفته بود اگر در آن وضعیت، با فقر و بی‌مدرکی، به ایران برگردد، حتی خود لیلا هم سرانجام احترامش را به او از دست خواهد داد. برای همین تصمیم گرفته بود در افغانستان بماند و برای سرنوشتش، مردمش و عشقش به لیلا و آینده آوا بجنگد.

از چند ماه پیش که افراد بانفوذتر شروع به فهمیدن آنچه در شرف وقوع بود کرده بودند و به تدریج افغانستان را ترک می‌کردند، فرصت‌های جدیدی برای امثال احمد در حال ظهور بود؛ افراد بااستعدادی که سخت کار کرده و آثار مهمی تولید و منتشر کرده بودند، اما چون مدرک دانشگاهی‌ای نداشتند که اعتباری برای‌شان به‌عنوان بازگشته به ارمغان بیاورد، یا به‌عنوان یک از ایران بازگشته به هیچ‌یک از سیاستمداران و جنگ‌سالاران فاسد کشور متصل نبودند، هیچ بختی برای استخدام در نظمی که پس از اشغال بر بخش‌های دولتی و خصوصی افغانستان حاکم بود، نداشتند. بسیاری از بازگشتگان در محیط‌های مختلف، انواعی از تبعیض‌های شدید را تجربه می‌کردند؛ برخی از مردم عادی که در طول سال‌های جنگ داخلی در افغانستان زندگی کرده بودند، آن‌ها را به خاطر ترک وطن، ترسوهایی بی‌غیرت می‌دانستند؛ لهجه، سلیقه و نوع لباس پوشیدن ایرانی‌مآبانه آن‌ها را مسخره می‌کردند و با تحقیر آن‌ها را «ایرانی‌گک» (ایرانی کوچولو) یا «زائرک» (زائر کوچولو) می‌نامیدند (Monsutti, 2005). در حوزه‌های حرفه‌ای، بازگشتگان از غرب (اروپا، استرالیا و آمریکا)، پاکستان، یا آن‌هایی که از ایران آمده ولی حداقل از امتیاز تحصیلات دانشگاهی برخوردار بودند، در اولویت قرار داشتند. بازگشتگان هزاره مانند احمد که نه پیوند مستحکمی با خویشاوندان پراکنده شده‌شان در کشورهای مختلف داشتند، نه ارتباطی با نهادهای محلی قدرتمند و نه مدرک دانشگاهی، بازگشت به افغانستان را چون بیگانگانی مطرود تجربه می‌کردند و در مقایسه با شهروندان عادی، گذران زندگی برای‌شان بسیار دشوارتر بود.

پس از چهار سال مراجعه به تک‌تک آن‌جی‌اوها^۳، انتشاراتی‌ها و خبرگزاری‌ها، همیشه هم با پروپوزال‌هایی دقیق و

۱. ویزاهای توریستی اغلب تنها برای چند ماه اعتبار دارند و به‌سختی تمدید می‌شوند. در ادامه دلیل بی‌مدرک شدن اعضای خانواده توضیح داده شده است.

۲. فعالیت در شرکت‌های واسطه سرمایه‌گذاری، به‌ویژه در میان اقشار کم‌درآمد، اغلب با تنش‌های اخلاقی، اتهام کلاهبرداری و فرسایش اعتماد اجتماعی همراه بود (Roy 2010; Peebles 2014).

۳. سابقه کاری احمد در ایران نیز در افغانستان به رسمیت شناخته نمی‌شد.

سنجیده، همراه با نسخه‌هایی از جوایز پیشینش در جشنواره‌های ادبی ایران^۱ و کتاب‌های شعر و داستان کوتاهش، تمام چیزی که احمد یافته بود، چند پروژۀ پاره‌وقت، کم‌درآمد و کوتاه‌مدت در اینجا و آنجا بود. او اغلب از آوا مراقبت می‌کرد و کارهای خانه را انجام می‌داد، درحالی‌که لیلا، که مدرک گران‌قیمت آرایشگری را از ایران گرفته بود، به‌عنوان آرایشگر سخت کار می‌کرد و با دستمزدش هزینه‌های‌شان را پوشش می‌داد. اما در تیرماه ۱۴۰۰، تنها یک ماه پیش از سقوط دولت افغانستان، احمد بالاخره دعوت شد تا رسماً به‌عنوان روزنامه‌نگار برای روزنامۀ معتبر «اخبار کابل» کار کند و اولین قرارداد کاری خود را امضا کند. با اصرار احمد برای بازگشت لیلا و آوا به مشهد، آن‌ها به‌سرعت اتاق اجاره‌ای‌شان را تخلیه کردند و احمد به دفتر روزنامه نقل‌مکان کرد و آنجا با چند جوان دیگر در وضعیتی مشابه هم‌اتاق شد. به همین دلیل هم بود که نمی‌توانست از بچه‌گره آوا مراقبت کند. در اینجا لیلا بحث را عوض کرد و من هم چیز بیشتری نپرسیدم.

در روزها و هفته‌های پس از گفت‌وگوی ما، درحالی‌که صحنه‌های هجوم افغانستانی‌های مستأصل به فرودگاه کابل برای فرار، جهان را به شوک فرو برده بود، من از نگرانی وضعیت احمد پریشان بودم. در زمانی که بیشتر افراد به هر آب و آتشی می‌زدند تا کابل را ترک کنند یا حداقل برای مدتی ناپدید شوند، او تصمیم گرفته بود از حاشیۀ نسبتاً امن‌تر کابل به مرکز شهر، یعنی به دفتر یک خبرگزاری مخالف که قلب تنش‌های پیش‌رو بود، نقل‌مکان کند. درست در لحظه‌ای که تمام روزنامه‌نگاران خارجی، کشور را تخلیه کرده بودند و روزنامه‌نگاران شناخته‌شده افغانستان یا در فرودگاه بودند یا در خانه‌های امن، منتظر نوبت‌شان برای رفتن به فرودگاه به سر می‌بردند، یا خودسرانه توسط طالبان دستگیر، ضرب‌و‌شتم و شکنجه می‌شدند، احمد تصمیم گرفته بود از فردی «بی‌نام‌ونشان» به روزنامه‌نگاری شاغل تبدیل شود. یک روز که فیس‌بوکم را باز کردم و عکس‌های چند روزنامه‌نگار جوان از همان خبرگزاری را دیدم که پس از شرکت در یکی از راهپیمایی‌ها و ارائه پوشش خبری از آن، شلاق خورده و به‌شدت شکنجه شده بودند، کاسۀ صبرم لبریز شد. با احمد تماس گرفتم، هرچند پاسخ داد که در آن لحظه نمی‌تواند صحبت کند، اما چند روز بعد برایم پیامی فرستاد. او هیجان‌زده و مفتخر بود که آنجا بوده تا از همکاران شکنجه‌شده‌اش عکس بگیرد، آنچه را اتفاق افتاده مستند کند و بالاخره فرصتی یافته تا روی موضوعاتی کار کند که همیشه آرزوی او را داشت. او در این چند سال چندین مقاله نوشته و سه مستند را به‌تنهایی کارگردانی، فیلم‌برداری و تدوین کرده بود (همۀ این کارها را به‌صورت خودآموزته انجام داده بود). لینک‌ها را برایم فرستاد. با دیدن مستندهایش، می‌توانستم ردپای حضور او را در آن‌ها ببینم.

یکی از مستندهای احمد، گفت‌وگوهای روزمره، امیدها و اضطراب‌های کارکنان دفتر «اخبار کابل» را به تصویر می‌کشید؛ آن هم از یک هفته پیش از سقوط کابل، یعنی زمانی که همه یا در انکار مطلق آنچه در شرف وقوع بود به سر می‌بردند یا آمادۀ ماندن و جنگیدن با آن بودند. این مستند تا هفته‌ها بعد ادامه می‌یافت، زمانی که سرانجام همه، حتی سردبیر روزنامه که در ابتدا سخنرانی‌های قهرمانانه‌ای درباره‌ی مسئولیت روزنامه‌نگاران در قبال مردم و لزوم باز نگه داشتن دفتر می‌کرد، در سکوت، دفتر خالی را به مقصد فرودگاه ترک کرد و گذاشت چشمان اشک‌بارش با دوربین احمد که تک‌وتنها در ساختمان مانده بود، وداع کند. در همان حال که چشمانم لنز دوربینی را دنبال می‌کرد که در اتاق‌ها و راهروهای خالی پوشیده از کاغذها و اسناد پاره‌شده سرگردان بود، نمی‌توانستم به چیزی جز مصیبت خود احمد فکر کنم؛ مصیبتی که دهه‌ها به طول انجامیده بود و در برابر آن، روزهای غم‌انگیز تسلط مجدد طالبان نه یک فاجعه، که همچون فرصت به نظر می‌رسید. این روزها به احمد فرصتی داده بود تا روزنامه‌نگار شود، فیلم بسازد، شاید از طریق کانال‌های تضمین‌شده‌تری برای پناهندگی اقدام کند و بختی برای فرار از آن چیزی داشته باشد که افغانستانی‌ها بیش از چهل سال بود که آن را «بی‌سرنوشتی» می‌نامیدند.

۱. این جوایز در چندین جشنواره محلی در ایران به وی اعطا شده بود.

تصمیم احمد برای دویدن به قلب خطر به امید رهایی، هرچه بود، چیزی نبود که من هرروزه در گزارش‌های رسانه‌ها از روزهای فاجعه‌بار افغانستان می‌دیدم. در آن گزارش‌ها، جنگ داخلی بیست سال پیش، پس از تهاجم آمریکا در سال ۱۳۸۰ تمام شده بود و افغانستانی‌ها که تصور می‌شد در مسیر پیشرفت و دموکراسی گام برمی‌دارند، ناگهان با مانعی پیش‌بینی‌نشده، یعنی ظهور مجدد طالبان، روبه‌رو شده بودند. اما برای امثال احمد، جنگ هرگز تمام نشده بود، بلکه فرسنگ‌ها دورتر از افغانستان، در حاشیه‌های گمنام تهران و مشهد و در پیش‌پافتاده‌ترین جنبه‌های زندگی روزمره حس می‌شد، قربانیانش را می‌گرفت و خود را در نحوه ساختار یافتن، فروپاشی و از هم گسستن خانواده‌ها نشان می‌داد. احساس می‌کردم تنها راه برای فهمیدن تصمیم و وضعیت او، بازگشت به شعرهایش است؛ دنبال کردن سفرهایی که او، به‌عنوان یکی از آن‌هایی که «خط سفید بر لب جاده بودند؛ در معرض بیرون افتادن از رفتن»، در طول یک عمر زندگی بر صفحه‌ی پر از ماروپله‌های اندک، از سر گذرانده بود.

آن‌ها که از رفتن مانده‌اند،
 ما، که به تنهایی خویش عادت کرده بودیم
 و به نسیم،
 آواز پاییز دلبسته
 شکایت می‌کردیم از غربت.
 شب‌ها به کافه‌ای متروک پناه می‌بردیم
 تا از چشمان کافه‌چی پیر
 مشروب ارزان زمان را نسیه بگیریم.
 بهشت بر شاخه‌های انگور
 دور از دست‌های مان می‌گندید
 خط سفید بر لب جاده بودیم
 در معرض بیرون افتادن از رفتن.
 آهای خطاب‌چی بی‌رحم!
 دروازه‌های زندان را باز کن!
 جگرمان به درد گرفتن آمده.

سال‌های بی‌قراری

(۱) زندگی نرمال «یک» افغانی

احمد شعر بالا را در روزهای اقامتش در کمپی در بلغارستان در سال ۱۳۹۲، پیش از آشنایی با لیلا، سروده بود. او به امید رسیدن به جایی در اروپا، یا به بیان دقیق‌تر، برای ترک مشهد و صرفاً در حرکت بودن پس از سال‌ها سکون و در خود ماندن، بعد از روزها پیاده‌روی و خوابیدن در کوهستان، از مرز ایران و ترکیه گذشته بود. پس از چندین هفته سرگردانی در استانبول، گفت‌وگو با مهاجران و پناهندگان هزاره که در حومه‌های کم‌درآمد شهر زندگی می‌کردند، و خیره شدن به دریا - که برای اولین بار در زندگی‌اش در ترکیه آن را می‌دید - و چشیدن طعم نان ترکی که در مقایسه با نان مشهد به‌طرز شگفت‌آوری پوک و توخالی بود و حتی سیرکننده هم نبود، سفرش را به سمت بلغارستان ادامه داده بود. آنجا حین تلاش برای عبور از مرز به صربستان بود که دستگیر شده و به یک کمپ پناهندگان در همان نزدیکی فرستاده شده بود. در آن کمپ، او با انواع و اقسام آدم‌ها روبه‌رو شده بود.

برای ماه‌ها احمد عمدتاً تنها، هر روز از کمپ پیاده‌روی می‌کرد و خط سفید کنار جاده را می‌پیمود. سرانجام دریافت که اگر آن خط را به قدر کافی دنبال کند، کمپ به روستای کوچکی در چند ساعت آن طرف‌تر متصل می‌شود. روستا با کیلومترها تاکستان حصارکشی شده بود و یک رستوران قدیمی داشت که متصدی پیرش به مشتریان خسته و ناشناسش مانند احمد خوردنی و نوشیدنی‌های ارزان‌قیمت می‌فروخت. احمد پس از ماه‌ها انتظار بی‌امان، با علم به اینکه هیچ بختی برای عبور از مرز ندارد و کمیساری‌های عالی پناهندگان سازمان ملل (UNHCR) هم نه پرونده‌اش را پیگیری و نه هزینه‌های سفر بازگشتش را تقبل می‌کند، تصمیم گرفت کمپ را ترک کند و دوباره به راه بیفتد. پولش که تمام شد، کوله‌پشتی‌اش را با وسایل ضروری برای سفر بازگشت به ترکیه بست: قرص نانی بزرگ و قطب‌نمایی دست‌دوم که از همان روستای کوچک خریده بود و همان‌طور که انتظار داشت، معلوم شد اصلاً درست کار نمی‌کند.

در آن لحظه، هیچ چیز برایم مهم نبود. حتی فراموش کرده بودم با خودم آب بردارم. چندین روز، برگ‌ها و گیاهان را می‌لیسیدم، با دقت گوش می‌سپردم و با هر سلول بدنم در شب‌های تاریک جنگل به دنبال باریک‌ترین جوی آب می‌گشتم.

او این تکه‌های خاطره را که آغشته به تصاویر، رنگ‌ها، طعم‌ها و بوهای هنوز زنده بود، در پاسخ به پرسش‌های من دربارهٔ برجسته‌ترین و تعیین‌کننده‌ترین لحظات زندگی‌اش، تقریباً ده سال پس از آن روزها، بازگو می‌کرد. در این لحظه ما در اتاق کوچکی نشسته بودیم که احمد و لیلا در محله‌ای شلوغ در کابل اجاره کرده بودند، تقریباً یک سال پس از آنکه در سال ۱۳۹۶ سفری مشابه و درعین‌حال بسیار متفاوت را با آوا که آن زمان هنوز دو ساله نشده بود را با هم به سمت اروپا آغاز کرده بودند.^۱

من حیرت‌زده بودم. احمد خود را در جنگل، تنها با یک قرص نان، «زنده‌تر از هر زمان دیگری» احساس کرده بود. او نام روستاهای دورافتاده‌ای را که در مسیر بازگشت از بلغارستان و صربستان از آن‌ها گذشته بود، با دقت به یاد داشت؛ روستاهایی که در آن‌ها از ترس مردم پنهان می‌شد و آب را از روی برگ‌ها می‌لیسید. در مقابل، من که بارها از آسمان بلغارستان عبور کرده بودم، جز نام «صوفیه» چیزی به خاطر نداشتم. سفر من مسافرت بود؛ حرکتی میان نقاطی ثابت و قابل پیش‌بینی. اما سفر احمد مهاجرت بود؛ حرکتی که در آن نه نقطهٔ آغاز قطعی است و نه مقصد نهایی (Frank, 2008: 16). هرچه بیشتر به صدای احمد گوش می‌دادم، کمتر نشانی از پشیمانی در آن می‌یافتم. او سفر را نه تلاشی شکست‌خورده، بلکه تجربه‌ای دگرگون‌کننده از نزدیکی به مرگ و آموختن هنر بقا در تنهایی می‌دید. همین سفر رابطه‌اش با مشهد را نیز تغییر داده بود. چند ماه پس از بازگشت، لیلا را در جلسه‌ای شعر «یافته» بود و ظهور او را به پدیدار شدن کشتی‌ای بزرگ در برابر مردی در حال غرق شدن تشبیه می‌کرد. سفر بلغارستان، هم اروپا و هم مشهد را برای احمد بی‌ثبات کرده و او را آماده کرده بود تا به‌تمامی به عشق لیلا روی بیاورد.

در میان گفت‌وگو، چشمم به لیلا افتاد که نگران به احمد خیره شده بود. او بهتر از هر کس می‌دانست احمد چگونه تحمل‌ناپذیری‌های زندگی را با سبکی و کناره‌گیری تاب می‌آورد. به گفتهٔ لیلا، احمد پس از به هم زدن نامزدی‌اش با یکی از اقوام پدری، مشهد را به مقصد اروپا ترک کرده بود؛ نامزدی‌ای که خیلی زود نشان داده بود از پس خواسته‌های یک «زندگی نرمال افغانی» بر نمی‌آید: کار طولانی، خطرناک و کم‌اعتبار برای فراهم کردن امکاناتی که رضایت نامزد و خانواده‌اش و آبروی او در جامعهٔ مهاجر را تضمین کند. لیلا می‌گفت کناره‌گیری تبعیدگونه در لحظات آشفتگی عاطفی،

۱. آن بار آن‌ها در نزدیکی شهر وان در کردستان ترکیه، دستگیر و به مرزبانی ایران تحویل داده شده و مستقیماً به افغانستان دیپورت شده بودند؛ با تحقیری چنان بزرگ که آن‌ها را به ماندن در افغانستان واداشت. در سفرشان از مشهد به مرز غربی بدون ویزا (که البته به افغانستانی‌هایی با شرایط آن‌ها داده نمی‌شد) و به‌صورت غیرقانونی وارد ترکیه شده بودند، پس حتی بخت ثبت درخواست پناهندگی در سازمان ملل نیز (هرچند برخلاف قوانین خود سازمان ملل) از آن‌ها دریغ شده بود.

تخصص احمد بود: «هرچه باشد، کودکی او در میانه دیپورت‌ها و سرگردانی‌های طولانی‌مدت در سرزمین‌هایی گذشته بود که از آن هیچ کسی نبود».

۲) رد مرز (در) خانواده

مانند پدر لیلا، که نامش پس از شروع بیماری عصبی (متأثر از فروش خانه به‌زحمت خریده‌شده و تبدیل سرمایه آن به افغانی، سقوط ناگهانی دولت در افغانستان و از بین رفتن همه دارایی‌ها با تغییر پول و نقدینگی) چندین بار به امید شفا تغییر کرد، نام مادر احمد نیز، به امید یافتن آرامش در رابطه زناشویی پرتنش‌اش در اوج رد مرزهای سال‌های پایانی دهه شصت، چندین بار تغییر کرده بود. در این مورد نیز تغییر نام ناموفق بود. این را از آنجا فهمیدم که هرگز در صحبت‌های تکی با احمد و پدر و برادرش یا در گوش‌دادن به صحبت‌های میان آن‌ها، از او یادی نمی‌شنیدم. او از همسرش طلاق گرفته و دو فرزندش را زمانی که احمد پنج‌ساله و برادر کوچک‌ترش فقط سه‌ساله بود، رها کرده بود. خانواده احمد در آن زمان بسیار فقیر بوده و اختلافات زناشویی و فشارهای اقتصادی، مادر را به مرز تحملش رسانده بود. در این شرایط بود که تهدید قریب‌الوقوع دیپورت‌شدن به افغانستان^۱، تیر خلاصی بر تابوت ازدواجش شد. چند روز قبل از اینکه خانواده دیپورت شود، مادر احمد تصمیم گرفت همسرش را ترک کند. او در مشهد مانده و همسر دوم یک مهاجر بانفوذ هزاره شده بود که آن زمان در محله آن‌ها زندگی می‌کرد و برای خودش برویایی داشت. این تمام چیزی بود که لیلا از اظهارنظرهای گذرا درباره مادرشوهرش که گاهی از صحبت‌های احمد و خانواده‌اش به بیرون درز می‌کرد، شنیده بود. نه احمد و نه برادر کوچک‌ترش دیگر هرگز او را ندیده بودند. آن‌ها با پدر مجردشان بزرگ شده بودند؛ پدری که از بردن همه نام‌های مادر خودداری می‌کرد. لیلا به رازهای ناگفته دیگری نیز پی برده بود. وقتی پدر احمد پس از چندین ماه سخت و خطرناک سرگردانی در مناطق مرزی بین ایران و افغانستان و پاکستان، سرانجام موفق شده بود با پسران کوچکش خود را به ایران برساند، خود را غرق در بدهی به اقوام دور و نزدیکش برای پرداخت هزینه‌های قاچاق‌بران یافته بود. پدر احمد که نمی‌توانست هم‌زمان با کار شبانه‌روزی به‌عنوان کارگر ساختمانی برای پرداخت بدهی‌هایش، از بچه‌های کوچکش نیز مراقبت کند، به آخر خط رسیده بود. با اینکه احمد و برادرش با همان سن کم‌شان با جمع‌آوری زباله از خیابان‌ها و جداکردن اشیاء باارزش برای فروش به او کمک می‌کردند، تصمیم گرفت احمد را در یتیم‌خانه بگذارد و برادر کوچک‌ترش را به یکی از اقوام دور در حاشیه تهران بسپارد. اما پس از گذشت تقریباً یک سال، پدر توانسته بود آنقدر پول جمع کند که بتواند برود و احمد را از یتیم‌خانه بردارد، پسر دیگرش را از تهران پس بیاورد، و اتفاقی در حومه مشهد اجاره کند تا هر سه بتوانند با هم زندگی و کار کنند.

روایت خود احمد از رد مرز شدن در دوران کودکی‌اش کاملاً متفاوت با تصویری بود که لیلا به‌طور خصوصی از آن دوران «فلاکت‌بار» و «شپش‌زده» برایم توصیف کرده بود. با اینکه در روایت احمد هیچ اشاره‌ای به مادرش و نیز آن مرد پرنفوذ هزاره یا یتیم‌خانه یا کارکردن او و برادر کوچک‌ترش به‌عنوان زباله‌گرد نبود، اما او همچنان رد مرز شدن و پیامدهایش را یکی از تأثیرگذارترین دوره‌های زندگی‌اش می‌دانست.

یک روز، از زمین کناری که با بچه‌های دیگر در آن بازی می‌کردم برگشتم و دیدم پلیس و کامیون بزرگ‌شان کنار کوچمان ایستاده‌اند. درست مثل خیلی‌های دیگر در آن سال‌ها، ما هم بار زده شدیم و به کمپ‌های مرزی فرستاده شدیم.

در حین تحقیق میدانی آموخته بودم که فعل «بار زدن» که معمولاً برای اشاره به فرآیند بارگیری اشیاء در کامیون یا وانت، مثلاً هنگام اسباب‌کشی، استفاده می‌شود، توسط پناهندگان با طعنه‌ای تلخ به کار می‌رفت تا بلکه به کمک آن بتوانند به تجربه تحقیرآمیز تبدیل‌شدن آن‌ها به شیئی قابل‌حمل در چشم مأموران مهاجرت صدا ببخشند؛ مأمورانی که آن‌ها را

۱. اخراج‌های گسترده پس از خروج شوروی، بسیاری از خانواده‌ها را از هم جدا کرد (Adelkhah & Olszewska, 2007).

«چیز»هایی تصور می‌کردند که هر زمان مناسب دیدند، می‌توانند به‌سادگی در پشت یک کامیون بارگیری کنند و با خود ببرند. این فعل که به‌شکلی نامأنوس و خارج از بافت دستورزبانی مناسب خود به کار می‌رفت، حاوی خاطرات آزاردهنده روزهایی بود که خانوارها، اغلب بدون توجه به سن، وضعیت سلامتی یا اینکه آیا همه اعضای خانواده در آن لحظه حاضر و همراه‌شان هستند یا نه، همراه با هرآنچه از وسایل بارزش‌شان که می‌توانستند با خود حمل کنند، از فرش گرفته تا قوری و پتو، در پشت کامیون‌های بزرگ به‌زور به‌سمت کمپ‌های مرزی روانه می‌شدند؛ این «چیز»ها مریض نمی‌شدند، مدرسه نمی‌رفتند و خانواده نداشتند.

احمد می‌گفت که خواندن و نوشتن را خودش در طول اقامت یک‌ساله‌شان در یکی از چادرهای اقامت موقت در مرز ایران و افغانستان، یاد گرفته بود. او که آن زمان تقریباً هفت‌ساله بود، روزهایش را به نوشتن نامه برای مهاجران بی‌سواد می‌گذراند که مستأصل به هر کسی که فکر می‌کردند قدرتی در تغییر سرنوشت‌شان دارد عریضه می‌نوشتند و التماس می‌کردند تا از طرف آن‌ها وساطت کند تا مأمورین از فرستادن آن‌ها به افغانستان اجتناب کنند و بختی برای بازگشت مجدد به خانه‌های‌شان در ایران به آن‌ها داده شود. شب‌ها به کتابخانه موقتی که در یکی از چادرها برپا شده بود می‌رفت و تا صبح بیدار می‌ماند. بیست‌وسه سال بعد، در خانه خلوت و اجاره‌ای‌شان در کابل، او هنوز نام کتاب‌هایی را که با شگفتی در آنجا خوانده بود به یاد داشت: پیرمرد و دریا اثر همینگوی، مادر ماکسیم گورکی، کتاب‌های مختلف چاپ‌گرایانه و انقلابی که آن زمان درباره مقاومت در فلسطین، الجزایر، ویتنام، کامبوج و مانند این‌ها در ایران چاپ می‌شد و رایج بود و به‌نحوی نامعلوم به آن گوشه پرت‌افتاده دنیا رسیده بود. او به‌وضوح به یاد می‌آورد که کتابی قطور درباره نجوم را در طول یک شب خوانده و مجذوب توصیفات و عکس‌های سیاره زحل شده بود. همان‌جا بود که در آن سن کم، اولین شعرهایش را سروده بود؛ خطاب به «زحل» زیبا، زحل پاک و دور از دسترس آدمیان.

اگر روایت‌های احمد درباره مهاجرت‌های مداومش همیشه پر از فهرست‌های دقیق و گزارش‌گونه از اسامی (کتاب‌ها، شهرها، دسته‌های قومی و قیمت‌ها) بود و اغلب با لحن کنجکاو یک کاشف در سفر روایت می‌شد، تفسیر خصوصی لیلیا از آن مهاجرت‌ها مملو از شرح رنج‌های شخصی او بود:

او اولین سفر تنهایی‌اش را در ۱۸ سالگی با بازگشت به افغانستان انجام داد. او یک شب پس از دعوای فیزیکی وحشتناکی با پدر مجردش که می‌خواست حریم بیشتری برای خودش داشته باشد و به همین دلیل احمد و برادر کوچک‌ترش را تحت فشار قرار می‌داد تا سخت‌تر کار کنند و ساعت‌های طولانی‌تری سر کار بمانند، تصمیم گرفت با وجود تمام عواقب پرهزینه‌اش، مشهد را ترک کند. در آن سن، احمد کارگر ساختمانی بسیار خوبی بود و بنایی را در سطحی پیشرفته یاد گرفته بود و در نتیجه، وضع اقتصادی خانواده رو به بهبودی بود. احمد جوان و مغرور، از رفتار پدر و امکان رفتن آبروی خانوادگی در محله‌ای که سیم‌های برق و فاضلاب‌های خانه‌هایش از یکدیگر عبور می‌کردند و با هم می‌آمیختند و نمی‌شد چیز زیادی را در آن به‌مدتی طولانی پنهان کرد، می‌ترسید؛ و با تصمیم به رفتن از شهر وضعیت مالی نسبتاً باثباتی را که پس از سال‌ها زحمت به دست آورده بود، در معرض خطر قرار داده بود.

برای من همیشه جالب بود که با وجود آن که تصمیم ظاهراً آنی و ناگزیر احمد برای ترک پدر و خانه‌شان در مشهد و رفتن تنها به افغانستان در هجده‌سالگی - و بازداشت متعاقب او در مرز که به از دست دادن کارت آمایش^۱ او انجامید - تنها علت بی‌تابیتی‌اش بود. احمد هرگز از آن سفر با حس پشیمانی یاد نمی‌کرد؛ تصمیمی که او را در معرض آسیب‌پذیری شدید و تمام جنبه‌های زندگی‌اش را در سال‌های بعد تحت تأثیر قرار داد. از منظر حقوقی، از دست دادن کارت آمایش به معنای محروم شدن از یکی از امن‌ترین، باثبات‌ترین و معتبرترین اشکال اقامت قانونی برای پناهندگان افغانستانی در ایران

۱. از نظر قانونی، بازگشت به افغانستان برای دارندگان وضعیت پناهندگی یا همان دارندگان کارت آمایش ممکن نیست، بنابراین بسیاری به‌صورت مخفیانه از مرز عبور می‌کنند تا وضعیت پناهندگی‌شان همچنان محفوظ بماند. با این حال، اگر کسی در این راه دستگیر شود، وضعیت پناهندگی خود را از دست می‌دهد (Monsutti, 2005).

بود. اما آنچه از منظر مردم‌نگاری اهمیت داشت، نه تعریف حقوقی این وضعیت، بلکه نحوه‌ای بود که خود احمد آن را در زندگی‌اش درک و ارزش‌گذاری می‌کرد. برای او، این مدرک نه نشانه امنیت، بلکه مانعی در برابر مرد و بالغ شدن بود؛ در برابر نوعی امکان حرکت، کنش، یا تجربه کردن واقعی زندگی که ارزشش حداقل در آن لحظه - از ماندن قانونی در ایران بیشتر به نظر می‌رسید؛ بهایی که برای رهایی از کنترل پدر باید آن را می‌پراخت. تنها چیز دیگری که من درباره آن سفر می‌دانستم، که آن را هم لیلا به من گفته بود، این بود که پس از تقریباً یک سال سخت زندگی در افغانستان، او به ایران بازگشته بود. در طی آن یک سال، پس از آنکه پدر احمد وضعیت اقامتی خود را در ایران به خطر انداخته و به افغانستان رفته بود تا شخصاً از او بخواهد که به مشهد برگردد، احمد از صحبت با پدرش خودداری کرده بود.

وقتی من برای اولین بار لیلا و احمد را در طول کار میدانی تابستانی‌ام در سال ۱۳۹۶ ملاقات کردم و چند ماهی را در خانه‌شان گذراندم، آن‌ها تازه (پس از تلاش ناموفق احمد برای گرفتن پناهندگی در اروپا و بازگشتش از بلغارستان)، نامزد کرده بودند. دو هفته قبل از رسیدن من، احمد در مسیر رفتن به جلسه شعر در یکی از محله‌های اعیان‌نشین شهر، توسط پلیس متوقف شده و به سرعت برای رد مرز شدن به اردوگاه فرستاده شده بود. خوشبختانه، او با وساطت یکی از دوستان شاعر ایرانی‌اش که ارتباطات مهمی داشت، از کمپ اخراج آزاد شده بود. او پس از امضای برگه‌ای که در آن متعهد می‌شد در اسرع وقت مدرک قانونی‌ای را تهیه کند که به او حق اقامت می‌دهد، و با گرو گذاشتن کارت پناهندگی لیلا به‌عنوان ضامن - علی‌رغم مخالفت خانواده‌اش - از کمپ آزاد شد.^۱ اما با وجود مراجعه به ادارات متعدد و مشورت گرفتن، در واقعیت احمد هیچ گزینه‌ای برای گرفتن چنین مدرکی نداشت، و چگونه ممکن بود مقامات چنین چیزی را ندانند؟ آن‌ها او را با علم به اینکه احتمالاً بدون مدرک باقی خواهد ماند، آزاد کرده بودند؟ اما تا وقتی کارت لیلا آنجا گرو بود، این موضوع برای‌شان اهمیتی نداشت. احمد نه دیپورت شد و نه به او اجازه داده شد تا به‌طور کامل زندگی کند و آزادانه در ایران تردد داشته باشد. ما سه نفر، ساعت‌های طولانی روزهای تابستان را در خانه آن‌ها با هم می‌گذرانیدیم و به‌ندرت از محله‌های حاشیه‌نشین شهر خارج می‌شدیم، جایی که پلیس معمولاً کمتر نگران دستگیری مهاجران بدون مدرک است یا نگاه مردمان کمتر آزردهنده است، یا دست‌کم احمد برای نگه داشتن حداقل‌هایی از احساس امنیت این‌طور فکر می‌کرد. وقتی هم خارج می‌شدیم، لیلا اطمینان حاصل می‌کرد که حداقل یکی از ما احمد را در همه‌جا همراهی کند تا احتمال دستگیر شدن دوباره او کاهش یابد. برای شاد کردن‌شان در یک غروب جمعه دلگیر، به اصرار من به سینمای معروف مشهد رفتیم. از سنگینی نگاه‌ها حس کردم که حضور چشم‌های بادامی‌شان در سینما چندان هم مورد توقع نبوده است. ایران آشنایم را برای اولین بار غریبه می‌یافتم. تماشای «ابد و یک روز» در آن شب شرم به‌اندازه ابدیتی طول کشید، احمد با زندگی شبیه‌تر از همه تماشاکنندگان دیگر به زندگی خانواده فقیر ایرانی، دیگری تصویر شده بود. یک ماه پس از آنکه من برای ادامه تحصیل به آمریکا برگشتم، تماسی از آن‌ها دریافت کردم. آن‌ها بالاخره از در عقد بودن خارج شده و ازدواج کرده بودند. لیلا باردار بود.

گرایش احمد به آزادی و کناره‌گیری، از همان ابتدا با بار سنگین عشق و وفاداری به لیلا و دخترشان در تنش بود. لیلا، برخلاف نامزد پیشین احمد، در جست‌وجوی «زندگی نرمال افغانی» نبود و با وجود تحقیرهای خانوادگی در کنار او ماند. مادر لیلا بعدها با تعجب تعریف می‌کرد که وقتی مسئولیت‌های مردانه و ضرورت آوردن هدیه و طلا را به احمد یادآوری کرده، او فقط خندیده و گفته: «اگر لیلا من را این‌طور نمی‌خواهد، کاری از دستم برنمی‌آید». احمد نه پولی برای «گله»^۲ و

۱. در ایران، وضعیت پناهندگی به خانواده‌ها الصاق می‌شود و نه به افراد. بنابراین، اگر سرپرست خانواده (معمولاً پدر) یا یکی از اعضای خانواده مرتکب هرگونه عمل غیرقانونی شود، یا در تاریخ سرشماری در مراکز تعیین شده حضور نیابد، کل خانواده در معرض خطر از دست دادن وضعیت پناهندگی قرار می‌گیرد، زیرا همه اعضای آن یک کد خانوادگی واحد را در کارت‌های آمایش خود دارند (Olszewska, 2015).

۲. این وضعیت را می‌توان در چارچوب تولید «خوانایی» و تعلیق اداری فهمید (Scott, 1998).

۳. گله که اغلب به‌صورت مقدار قابل توجهی طلا پرداخت می‌شود، یکی از چندین پرداختی است که خانواده داماد پیش از ازدواج به خانواده عروس می‌پردازد. ازدواج برای داماد در میان افغانستانی‌ها بسیار پرهزینه است و بسیاری از جوانان از سنین نوجوانی کار و سال‌ها پس‌انداز می‌کنند تا بتوانند هزینه‌های آن را تأمین کنند.

شیربها داشت، نه وضعیت قانونی باثباتی در ایران، و نه پیشینه‌ای خانوادگی که برای خانواده لیلا اطمینان‌بخش باشد. مخالفت حسین، برادر بزرگ‌تر و نان‌آور خانواده، فقط مخالفتی اخلاقی نبود. او در آستانه سی‌سالگی هنوز مجرد بود و تنها با دریافت گله از ازدواج خواهرانش می‌توانست هزینه ازدواج خود را فراهم کند. از همین رو می‌توانست ازدواج عاشقانه لیلا و سر باز زدنش از قواعد رایج ازدواج، آینده خواهران دیگر و امکان ازدواج خودش را نیز تهدید کند. در وضعیت آوارگی، تصمیم هر عضو خانواده بر زندگی دیگران نیز اثر می‌گذارد.

شکاف خانوادگی چنان عمیق شد که لیلا کم‌کم خود را برای زایمان بدون حضور مادر و خواهرانش آماده کرده بود. این تنهایی برای او سنگین‌تر بود، زیرا در خانواده لیلا، مانند بسیاری از خانواده‌های مهاجر، مراقبت از کوچک‌ترها اغلب بر عهده بزرگ‌ترها بود. خود لیلا دبیرستان خودگردان را نیمه‌کاره رها کرده بود تا در کارگاه خیاطی کار کند و از خواهران کوچک‌ترش حمایت کند؛ خواهرانی که بعدتر توانستند به دانشگاه‌های مشهد راه یابند و از مسیر تحصیل و سپس مهاجرت تحصیلی، راه‌هایی کم‌خطرتر برای دنبال کردن رؤیای گریز بیابند. این تفاوت نسلی، تنهایی لیلا را دردناک‌تر می‌کرد: او راه را برای حرکت خواهرانش باز کرده بود، اما خود ناچار بود نخستین فرزندش را بدون حضور همان خانواده، به دنیا بیاورد. او در بیمارستانی دورافتاده در یکی از محله‌های محروم مشهد به دنیا آمد و تنها یکی از دوستان ایرانی لیلا او را همراهی کرد. حضور احمد، به‌عنوان مردی بدون مدرک، حتی قابل تصور هم نبود. بیش از یک سال بعد، پس از مرگ ناگهانی پدر لیلا، خانواده دوباره با لیلا و احمد آشتی کردند؛ آشتی‌ای که از حس پشیمانی حسین از محروم کردن خواهرش از آخرین دیدار با پدر نیز نیرو می‌گرفت.

۳) خط سفید کنار جاده

سفر دوم احمد به اروپا بسیار متفاوت با سفر اولش بود. این بار، او با لیلا ازدواج کرده بود و او که هنوز دو ساله نشده بود را به همراه داشت. من که آن زمان در مشهد بودم، از سختی‌های اقتصادی و پیچیدگی‌های رابطه‌های آن‌ها، از جمله مشکلات احمد در پیدا کردن کار و تأثیر این موضوع بر روابطشان با دیگران، باخبر بودم. احمد دیده بود که چه بر سر دوستانش در کار ساختمانی آمده است؛ بسیاری از آن‌ها به دلیل فقدان اقدامات ایمنی کافی، به شدت مجروح، برای همیشه معلول یا حتی کشته شده بودند و اغلب فاقد هرگونه پوشش بیمه یا حمایت بازنشستگی‌ای بودند که بتواند آن‌ها یا خانواده‌هایشان را پس از حادثه تأمین کند. گلشهر زیبا، همان محله مهاجرنشین حاشیه مشهد که در برنامه‌های رسانه‌ای فراوان از آن یاد می‌شود، یکی از بالاترین نرخ‌های معلولیت جسمی حرکتی را در میان محله‌های کلان‌شهر از آن خود کرده بود (البته برخی هم رواج ازدواج‌های فامیلی را مسبب این میزان از معلولیت در محله می‌دانستند). احمد گاه‌به‌گاه به من یادآوری می‌کرد که ما با هم فرق داریم، وقتی من سر در گوشی و بی‌اعتنا سوار واگن مترو می‌شدم، او مردان افغانستانی و کارگران مسنی مانند پدرش را به یاد می‌آورد که «یک عمر، درست مثل یک شتر (و اینجا تأکید می‌گذاشت)، رام و مقاوم و صبور» برای احداث مترو جان‌کنده و آخر هم زیر آوار مانده یا دیپورت شده بودند و هرگز لذت سوار شدن بر قطارهایش را نچشیدند.

او عامدانه از بازگشت به بنایی و کار ساختمانی، که هم پدر و هم برادر کوچک‌ترش همچنان و پس از مدت‌ها در آن مشغول به کار بودند و اگر هیچ عایدی‌ای نداشت، حداقل دستمزد خوبی را تضمین می‌کرد، خودداری می‌کرد. او سال‌ها این کار را کرده بود، اما حالا اصرار داشت که از هر راهی غیر از کارهای یدی، چه نویسندگی، ویرایش و تایپ تبلیغات باشد و چه روزنامه‌نگاری و کارهایی از این دست، امرار معاش کند. این کار سخت بود، به‌ویژه که او مدرک هم نداشت و حتی نمی‌توانست با خیال راحت در سطح شهر تردد کند. زوج جوان همچنین نگران آینده او هم بودند؛ کودکی که در میانه تنگدستی و بی‌تابیتی و تمام مخاطرات ناشی از آن به دنیا آمده بود. من می‌توانستم آثار فزاینده ناامیدی را در طرز پختن بادمجان‌هایی که پدرشوهر لیلا هر شب دم در خانه‌شان می‌گذاشت، ببینم. می‌دانستم که لیلا از دریافت صدقه او احساس

تحقیق می‌کند، به‌خصوص که جاری‌اش نیز از این موضوع خبر داشت. بیش از رنج بردن از تحقیر خودش^۱، دیدن تحقیر احمد توسط هر دو خانواده‌شان بود که او را آزار می‌داد. او برای ازدواج با احمد آن‌چنان که بود - یعنی بدون هدیه‌های طلا، گله، اثاثیهٔ آبرومند^۲ - با خانوادهٔ خودش تا مرز بیگانگی جنگیده و مجبور شده بود اولین فرزندش را تنها در بیمارستان به دنیا بیاورد و به او حتی فرصتی برای خداحافظی با پدر محبوبش هم داده نشده بود. او می‌توانست همهٔ این‌ها را تحمل کند، اما از خودش می‌پرسید: «چگونه می‌توانم با خانوادهٔ احمد بجنگم؟ چگونه می‌توانم با پدر احمد روبه‌رو شوم، مردی که در غیاب مادرش، هر کاری که از دستش برمی‌آمد برای او کرده، اما هرگز از فرصتی برای تضعیف او و تحقیر تصمیمات و توانایی‌هایش نمی‌گذشت؟»

لیلا یک بار به من گفت که چون مردان هزاره اغلب در جامعهٔ بزرگ‌تر و در محل کار تحقیر می‌شوند، در نسبت با همسران‌شان که تنها کسانی هستند که عزت و کرامت انسانی به‌شدت در معرض خطرشان را به آن‌ها بازاعطا می‌کنند، بسیار آسیب‌پذیر می‌شوند. با وجود تمامی تحقیرهای اجتماعی، این مردان می‌توانستند دوباره از طریق احترام، حمایت و اعمال مختلف مراقبتی همسران‌شان، در چشمان آن‌ها انسانیت خود را بازیابند. او معتقد بود^۳ که اگر یک مرد هزاره حتی زمانی که در خلوت خانهٔ خودش است، به‌ویژه از سوی همسر خودش و در مقابل فرزندانش تحقیر شود، هر آنچه را برای داشتن یک زندگی معنادار لازم است از دست خواهد داد. گویی این «انسانیت مرد مهاجر» بود که در غیاب چشمان مراقب زن و وجود یک حوزهٔ خصوصی اطمینان‌بخش «ذوب می‌شود»؛ لیلا زندگی‌شان را در معرض چنین خطری می‌یافت.

حتی زمانی که نسبت به تصمیمات احمد منتقد یا مردد بود، احساس می‌کرد نمی‌تواند نارضایتی خود را چنان‌که باید ابراز کند، زیرا احمد پیشاپیش فشار زیادی را از سوی جامعهٔ بزرگ‌تری که او را نان‌آوری ناکافی (و به این علت ناتوان از تثبیت مردانگی‌ش) می‌دید، تحمل می‌کرد. با افزایش فشارهای بیکاری و تلخ‌تر شدن مزهٔ هرروزهٔ بادمجان‌ها و روزهای طولانی محبوس در خانه، لیلا شروع به شرکت در کلاس‌های خیاطی رایگان تحت حمایت کمیساریای عالی پناهندگان کرده و از روی ناچاری به‌دنبال سفارش دوخت‌ودوز بود. احمد همه تلاش‌اش را می‌کرد تا تحت‌تأثیر فشار بیکاری طولانی‌مدت و خردکننده، نق زدن‌های پدرش، و نیش‌وکنایه‌های پوشیده اما کشندهٔ خانوادهٔ همسرش قرار نگیرد. او در حال یادگیری برنامه‌نویسی بود و می‌خواست اپلیکیشنی تبلیغاتی برای تسهیل خرید و فروش کالاها و خدمات در محله بسازد. ایده‌هایی مانند ایدهٔ او، گرچه رایج نبودند، به‌هرحال چندان نادر هم نبودند. واژه‌های جدید و اغلب ترجمه‌نشده‌ای مانند «آن‌ترپرورنر^۴»، «استارت‌آپ»، «مایکرو‌فایننس^۵»، «کسب‌وکارهای» آنلاین/اینستاگرام یا خانگی در مقیاس کوچک و نمونه‌هایی از این دست، در سراسر محله و از بلندگوهای کارگاه‌های آموزشی شنیده می‌شد. این کارگاه‌ها را کمیساریای عالی پناهندگان یا ادارهٔ کل امور اتباع و مهاجرین خارجی (بافیا) برگزار می‌کردند. با این حال از منظر حقوقی، گزینه‌های اشتغال رسمی برای پناهندگان به فهرستی محدود - حدود چهل شغل، اغلب سخت، کم‌درآمد و فرودست، مانند نظافت فاضلاب، فعالیت در کشتارگاه یا کارهای ساختمانی - تقلیل یافته بود. طرفه آن‌که همان نهادهای حقوقی و اداری، هم‌زمان مهاجران را به «خوداشتغالی»، «نوآوری» و راه‌اندازی استارت‌آپ تشویق می‌کردند^۶. با این‌همه، بعد از چند ماه تلاش، احمد موفق به اجرای ایده‌اش نشد،

۱. یک‌بار شنیدم که برادرزادهٔ پنج‌ساله احمد وسط بازی‌های‌شان لیلا را دست می‌انداخت و می‌گفت: «عمو احمد چقدر تنبله، حتی برایت طلا هم نیاورد، خونه‌تون هم که هیچ چیز قشنگی نداره، پس تو چه جور عروسی هستی؟».

۲. نمایش وسایل خانه بخشی از آیین‌های رایج ازدواج است؛ اما چون احمد هیچ گله‌ای پرداخت نکرده بود، چنین مراسمی هم در خانه آن‌ها برگزار نشد. خانوادهٔ لیلا چیزی برای او تهیه نکرده بودند جز چند پتو، که حتی زحمت آوردن آن‌ها را به خانه زوج جوان نکشیدند و پس از عروسی با تاکسی فرستاده بودند.

۳. شاید این به خاطر تجربهٔ شخصی او بود؛ بزرگ شدن با پدری که هرگز از ضربهٔ روحی از دست دادن خانه و پس‌اندازهایش رها نشد و در نتیجه، احترامش را در نگاه همسرش (مادر لیلا) از دست داد و به سرعت به بیماری عصبی سخت و لاعلاجی دچار شد.

4 Entrepreneur

5 Microfinance

۶. تشویق پناهندگان به خوداشتغالی و استارت‌آپ‌سازی، در کنار محدودسازی شدید اشتغال رسمی، نمونه‌ای از فرایندی است که در انسان‌شناسی دولت به‌عنوان هم‌زمانی حذف حقوقی و فراخوان به مسئولیت فردی تحلیل شده است (Scott, 1998).

زیرا شخص دیگری با سرمایه بیشتر سرانجام طرح او را «دزدید» و آن را به صورت حرفه‌ای اجرا کرد و ثروتی هم از این راه به هم زد.

من در سال دوم بازدیدیم از مشهد نیز در خانه آن‌ها اقامت داشتم و هرازگاهی لیلا و احمد مرا به خانه اقوام، دوستان و همسایگان‌شان می‌بردند، همان‌طور که سال قبل هم این کار را کرده بودند. درحالی‌که من به گذاشتن نقاب انسان‌شناس بر صورت خودم با پرسیدن سؤالات جدی و ضبط یا یادداشت کردن پاسخ‌ها مشغول بودم، احمد در گوشه‌ای ساکت می‌نشست، با بچه‌ها بازی می‌کرد یا تلویزیون تماشا می‌کرد، و لیلا به زنان در آماده کردن هندوانه و چای کمک می‌کرد، در غیبت‌های داغ روزشان -اغلب درباره درگیری‌ها بر سر ازدواج، طلاق و اختلافات زناشویی- شرکت می‌کرد، یا به همسرش در مراسم آیینی و مراقبه‌گونه شکستن تخمه آفتابگردان می‌پیوست. لیلا و احمد، هیچ‌کدام علاقه‌ای به شرکت در «بحث‌های جدی» من نداشتند؛ بحث‌هایی که آن‌ها اغلب آن را به‌عنوان بحث‌هایی «مردانه» و «متخصصانه» نیز دسته‌بندی می‌کردند که آن‌ها از آن سررشته ندارند؛ صحبت‌های سنگین و همواره غیرشخصی من و مردان دیگر اغلب به سمت بحث‌هایی درباره این قبیل موضوعات کشیده می‌شد: پشتون‌ها، تاریخ احزاب و اتفاقات مهم جنگ‌های داخلی افغانستان (که آثار آن تا امروز در نحوه سلام و علیک کردن یا نکردن و سکوت پیرمردهای محل که زمانی به حزب‌های مختلفی دل‌بسته بودند مشخص بود)، نسل‌کشی مداوم هزاره‌ها، قتل‌عام، آوارگی و به بردگی گرفته شدن آن‌ها به دست امیر عبدالرحمن در سال ۱۲۶۷ و مسئولیت هزاره‌های خارج از کشور برای جلب توجه جهانیان از طریق عریضه‌نویسی به سازمان ملل، حقوق پناهندگان و موانع قانونی که هزاره‌ها در ایران با آن روبرو بودند، دسته‌بندی‌ها و اختیارات کمیساریا و بیش از همه اینکه آیا وضعیت افغانستانی‌های دارای مدرک در ایران بر اساس پروتکل‌های بین‌المللی و تعاریفی که پناهجو، پناهنده یا مهاجر را از هم جدا می‌کنند هست یا نه و در پایان راهنمایی‌هایی برای چگونگی مهاجرت به اروپا.

در راه بازگشت به خانه، من پشت موتور زوج جوان می‌نشستم، کمر لیلا را می‌گرفتم که با یک دست پیراهن احمد را می‌گرفت و با دست دیگر آوا را نگاه می‌داشت، گاهی به او شیر می‌داد، و گاهی با احمد در خواندن یک آهنگ یا لالایی همراه می‌شد. با گوش دادن به آهنگ‌های‌شان، اغلب به این فکر می‌کردم که آیا مصاحبه‌های رسمی من، که با شفافیت زیاد ضبط و بعداً به‌دقت پیاده‌سازی شده‌اند، درباره اتفاقات خبری مهمی که مستندها و گزارش‌های فراوانی درباره‌شان به نگارش درآمده است، چیزی از واقعیت این شکل خاص از زندگی، زندگی لیلا و احمد را آشکار می‌کنند یا نه. به تدریج شروع به درک این موضوع کرده بودم که به‌هرحال، همه این مصاحبه‌ها و گفت‌وگوهای ضبط‌شده و رسمی کم‌وبیش شبیه به هم و کتاب‌ها و منابع موجود هستند؛ شبیه چیزهایی که راویان‌شان آن‌ها را ساخته و بارها و بارها در گفت‌وگوهای‌شان با طیف متکثری از محققان (انسان‌شناسان، جامعه‌شناسان، عکاسان، فیلم‌سازان و...)، کارمندان دولتی یا ان‌جی‌اوها که همگی آن‌ها در محله از دیرباز رفت‌وآمد داشته‌اند، آن را تکرار کرده بودند. یکی از سؤالاتی که در مصاحبه‌هایم سعی می‌کردم مورد کاوش قرار دهم، درباره دلیل یا شرایط خاصی بود که سبب مهاجرت این افراد شده بود یا می‌شد (به ایران، یا اگر اقوامی داشتند که اخیراً به افغانستان یا سایر کشورها مانند ترکیه، اروپا، استرالیا مهاجرت کرده بودند). پاسخ‌ها همیشه آماده و یکسان بود: تهاجم شوروی، جنگ داخلی، ناامنی، بیکاری، امکان‌ناپذیری‌های قانونی و فقر، مسائلی مانند نبود امکان خرید و ثبت حتی یک سیم‌کارت تلفن همراه به نام خودشان (اگرچه همه کسانی که می‌شناختم گوشی موبایل داشتند و بسیاری هم از طریق کانال‌های غیررسمی یا کمتر رسمی در ایران، زمین و سرمایه‌های منقول هم خریده بودند).

اما هریک از این توضیحات یا دسته‌بندی‌های کلان ژئوپلیتیک، یا محدودیت‌های حقوقی وقتی در تقاطع و درهم‌آمیختگی‌شان با تجربیات زیسته هر خانواده خاص با روابط اجتماعی مخصوص خود مورد توجه قرار می‌گرفت، چه معنایی پیدا می‌کرد؟ برخلاف سؤالات «مردانه» و «متخصصانه» ام که بسیاری با علاقه فراوان و مفصل به آن‌ها پاسخ می‌دادند، جواب سوال بالا اغلب با دقت درز گرفته و سربسته و خلاصه می‌شد، زیرا تقریباً همیشه شامل خاطرات آزاردهنده و تاریخچه‌های خصوصی خانوادگی درباره خیانت‌ها و جدایی‌هایی بود که با همت فراوان در اعماق و دور از چشم نسل جدید

مدفون نگاه داشته شده بودند. اگر هم گاهی اجازه صحبت درباره آن‌ها داده می‌شد، هرگز در قالب یک مصاحبه نبود، بلکه به شکل شایعه‌ای از زبان سایرین، تپق زدن، درز کردن در کلام، یا «در دل» و گپ‌وگفت‌های صمیمی در حین انجام کاری دیگر بود که عمدتاً با صدای آهسته بیان می‌شد؛ صدایی که هم‌نشینی با لیلا مرا به گوش سپردن به آن عادت داده و به لب‌خوانی راهنمایی کرده بود. به شنیدن قصه‌هایی از بچه‌هایی که در راه گم شده‌اند، نوزادانی که در راه مریض یا فوت شده و بالاجبار در کنار جاده‌ای گمنام به خاک سپرده شدند، قصه‌هایی از شوهرانی که زنان‌شان را در افغانستان رها کرده و به تنهایی فرار کردند، قصه‌هایی از بدرفتاری‌های خواهران و برادرانی که با اقوام‌شان در ابتدای به ایران رسیدن آن‌ها آن‌چنان که انتظار می‌رفت گشوده‌دست و مهمان‌نواز نبوده‌اند، قصه‌هایی از همشهری‌ها و همسایگان امینی که زمین‌های رفتگان را در غیبت‌شان از آن خود کرده یا به قیمتی ارزان‌تر خریده بودند (به‌ویژه به این دلیل که مهاجرین اجازه بازگشت به افغانستان و سرزدن به زمین‌های‌شان را بدون ریسک کردن امکان اقامت قانونی در ایران نداشتند).

جنگ‌های داخلی، همان‌گونه که پژوهشگران این حوزه به‌خوبی نشان داده‌اند (Lemaitre, 2021)، صرفاً جنگ میان ارتش‌ها نیستند، بلکه جنگ‌هایی میان خود غیرنظامیان نیز به شمار می‌آیند. برخلاف تصور عمومی، همه قربانیان بی‌سلاح جنگ در یک سوی تاریخ و مجزا از آنان که سلاح داشته‌اند قرار ندارند؛ برخی از آنان نیز کینه‌های عمیق و دیرینی نسبت به یکدیگر داشته‌اند. برخی، خواه به‌خواست خود و خواه ناخواسته و از سر اجبار، با نیروهای مسلح همکاری کرده‌اند؛ برخی از زیان همسایگان خود منتفع شده‌اند، به دوستان و اعضای خانواده‌شان خیانت کرده‌اند، و خیال‌های انتقام را با استفاده از فرصت جنگ جامعه عمل پوشانده‌اند. برخلاف بازنمایی‌های رسانه‌ای از صف جدای گناه‌کاران و بی‌گناهان، جنگ داخلی گاه مشتاقانه و با حرص‌ها و خیانت‌های همان جوامعی تغذیه می‌شود که بیشترین رنج را در آن متحمل می‌شوند. درست به علت سنگینی حقایقی از این جنس بود که صحبت از مسائلی مانند سیم‌کارت مکرر و مشتاقانه در جمع و در مصاحبه‌ها تکرار می‌شد، اگرچه در خلوت خانه‌های در مشاهده من کسی به آن‌ها اشاره نمی‌کرد.

بعد از آنکه لیلا با پول قرضی چرخ خیاطی خرید، با هم پارچه‌ای سبز برای دوختن لباسی برای من انتخاب کردیم. فردای آن روز برای سفری کوتاه به تهران رفتم و هنگام بازگشت، تماس کوتاهی از لیلا دریافت کردم: آن‌ها با قاچاق‌بر راهی ترکیه و سپس اروپا شده بودند. از عکس آوای پشه‌گزیده روی زمین خاکی کمپ مرزی، لیوان‌های نیمه‌تمام چای و تکه‌های پارچه سبز کنار چرخ خیاطی، حس می‌کردم خانه را چنان ترک کرده‌اند که گویی از فاجعه‌ای ناگهانی گریخته‌اند. آن‌ها در شهر وان ترکیه دستگیر و بی‌آنکه فرصتی برای ثبت درخواست پناهندگی بیابند، به پلیس ایران تحویل داده شدند. سال‌ها بعد، لیلا در کابل برایم از بیماری شدید آوا در مسیر گفت و از زن جوانی که همان روزها در راه زایمان کرده بود. مادر، هنگام فرار از دست پلیس ترکیه، از گروه جدا شده و قاچاق‌بران او را وادار به ادامه مسیر کرده بودند؛ اما پدر، با نوزاد و کوله‌بارها، عقب مانده و همراه لیلا و احمد دستگیر شده بود. لیلا در چند روز حبس در کمپ مرزی بی‌سقف ترکیه، زیر باران سرد، از آوای مریض و آن نوزاد هم‌زمان مراقبت کرده بود. در تمام مسیر چند روزه بازگشت به ایران به نوزاد شیر داده بود تا اتوبوس به مشهد، محل زندگی خانواده او، برسد. در این سفر جز نوزاد که با اصرار و خواهش پدر و سایر سرنشینان پیاده شد، اتوبوس همه آن‌ها را مستقیم به هرات برد؛ نخستین جایی در افغانستان که لیلای متولد مشهد پا به آن گذاشت.

من از شنیدن داستان‌های لیلا کم‌وبیش شوکه بودم. چطور یک زن در ماه مهم بارداری تصمیم می‌گیرد به چنین سفر خطرناکی برود، به‌خصوص اگر از تهدید آنی خشونت، بمب‌هایی که بی‌خبر بر خانه‌اش می‌افتد یا اوباش و شبه‌نظامیانی که تهدید به کشتنش می‌کنند، فرار نمی‌کند؟ آیا آشکال پیش‌پافتاده تبعیض، فقر و فقدان افقی مشترک که هریک به نوعی روابط اجتماعی فرد با دیگران را متأثر کرده و از درون می‌خورد، کمتر از رویدادهای خشونت‌عریان و جنگ، ترسناک و تحمل‌ناپذیر بود؟ آمارها نشان می‌دهد که افغانستانی‌های بیشتری، آن هم از ایران و نه از افغانستان، نسبت به سوری‌ها تلاش

کرده‌اند تا خود را به اروپا برسانند.^۱ به نظر می‌رسد که تصمیم به گریختن اغلب نه از ترس لوله تفنگ یک سرباز یا هراس از بمباران دشمن، بلکه از دل زندگی عادی در دل «وضعیت اجتماعی ازجاکندگی و جنگ‌زدگی» سر برمی‌آورد. این تصمیم دشوار، بیش از آن که پاسخی به تهدیدهای مستقیم کنشگران مسلح باشد، نوعی طغیان و شورش در برابر بیگانگی از زندگی خویش بود. روایت‌هایی که از زنان و مردان آواره نسل اول و دوم افغانستانی‌های ساکن ایران درباره زندگی‌شان در هنگام تصمیم به گریز در داخل یا خارج از افغانستان، چه به سمت ایران و چه از ایران به سمت اروپا شنیدم - روایت‌هایی که در خلوت، بدون ضبط صوت و بیرون از لزوم اثبات هویت خویش به‌عنوان «قربانی» در برابر چشمان من نه به‌عنوان محقق و مصاحبه‌گر که به‌عنوان غریبه‌ای آشنا بیان می‌شد - تصویری از فرسایش تدریجی امکان زیستن زندگی‌ای که فرد بتواند آن را به‌عنوان زندگی‌ای به راستی از آن خود بازشناسد، ارائه می‌کردند. فرسایش تدریجی امکان بزرگ کردن فرزندان چنان که باید، امکان زیستن چنان که فرد بتواند با وجدان خودش کنار بیاید (در سایه اجبار به همکاری با نیروهای متعدد و مشارکت در پروژه‌های اجتماعی دیگران برخلاف میل)، امکان داشتن حرمت نفس یا خوداحترامی. این فقدان همچنین به‌طوری فراگیر، ریشه در ناتوانی افراد از محافظت و تأمین نیازهای عزیزان‌شان داشت.

در کابل بود که جرئت آن را یافتم تا از لیلا بیرسم چگونه در آن چند روزی که من در مشهد نبودم، ناغافل تصمیم به این سفر گرفتند. او گفت:

یک شب در خانه مادرم بودیم. همه جمع بودند و در آستانه عید فطر، خواهر کوچک‌ترم پیشنهاد داد برای یک روز به کوهستان‌های اطراف برویم. خوشحال بودم، به‌ویژه چون به نظر می‌رسید احمد و حسین بالاخره اختلافات قدیمی‌شان را کنار گذاشته‌اند. قرار شد من و احمد به خانه برگردیم، وسایل آوا را برداریم و صبح زود به بقیه ملحق شویم. اما در راه، هنوز به نیمه نرسیده بودیم که یک وانت به موتورمان زد. هر سه به هوا پرتاب شدیم. آوا را محکم در آغوش گرفته بودم، اما خودم با صورتی که روی آسفالت کشیده می‌شد به زمین افتادم. تقصیر راننده وانت بود، اما ما چه می‌توانستیم بکنیم؟ احمد ماه‌ها بود مدرک نداشت و همین یعنی حتی حق داشتن و راندن موتور را هم نداشتیم. در سکوت و وحشت ماندیم. راننده ما را با موتور داغان‌مان کنار بزرگراه رها کرد و رفت. احمد گریه می‌کرد و بدنم را چک می‌کرد تا مطمئن شود استخوانی نشکسته، و من فقط سعی می‌کردم آوای شوکه و گریان را آرام کنم. وقتی به خانه رسیدیم و کبودی‌های خون‌آلود صورتم را دیدم، نخواستم خانواده‌ام چیزی بفهمند. برای احمد بیکار و بی‌مدرک، این تصادف حتماً به تحقیر تازه‌ای تبدیل می‌شد. به مادرم زنگ زدم و بهانه‌ای برای نرفتن آوردم. تا صبح به این فکر کردم که در این وضعیت ناامن و بی‌ثبات، حفظ همان صلح شکننده خانوادگی هم دیگر ممکن نیست. صبح روز بعد به احمد گفتم که باید برویم؛ حتی اگر دیپورت شویم و به افغانستان برگردیم. دست‌کم آنجا زیر نگاه سنگین خانواده و هم‌محلی‌ها له نمی‌شویم. به چرخ خیاطی نگاه کردم و با خودم گفتم حتی اگر بتوانم خیاطی کنم و در خانه کاری راه بیندازم، درآمد هرگز زندگی‌مان را به شکلی واقعی تغییر نخواهد داد. آن شب برای اولین بار حس کردم دیگر نمی‌توانم با این بی‌مدرکی در ایران از احمد و آوای کوچکم مراقبت کنم. با خودم گفتم باید قمار کنیم: اگر ببریم، به اروپا می‌رسیم؛ اگر ببازیم، تا افغانستان می‌رویم. در هر دو صورت، شاید فرصتی برای شروع دوباره باشد.

لیلا این را گفت، به اتاق خالی با موکت طوسی چرک‌مرده اشاره کرد و چند دقیقه‌ای بی‌وقفه و از ته دل خندید.

۴) پله

در پاییز ۱۴۰۰، چند ماه پس از سقوط کابل و بازگشت لیلا و آوا به مشهد، دوباره به ایران سفر کردم. وقتی برای دیدار با لیلا تماس گرفتم، فهمیدم دوباره به کابل برگشته است. احمد گفته بود شاید هر لحظه درخواست پناهندگی‌شان پذیرفته شود و باید آماده پرواز باشند. آن‌ها در گوشه‌ای کوچک از دفتر خبرگزاری محل کار احمد زندگی می‌کردند؛ جایی بدون حمام، آشپزخانه و آب گرم. لیلا ابتدا امیدوار بود، اما چند ماه بعد، ناامیدی جای آن امید را گرفت. طالبان خروج

1 Reuters: [EU sees spike in Afghan migrants as many leave sanctions-stricken Iran](#). October 2019.

بسیاری از افغانستانی‌ها را محدود کرده بودند و برای زنان نیز سفر بدون همراهی مرد ممکن نبود. در میانه ترس از کرونا و بازگشت طالبان، لیلیا بیشتر از شرمی می‌گفت که در برابر آوا حس می‌کرد؛ کودکی که روزهایش را در اتاقی بی‌پنجره و در انزوایی شبیه حصر می‌گذراند.

با این حال، بهار ۱۴۰۱ دوباره با هیجان تماس گرفت: باردار بود. می‌گفت اگر نتواند زندگی عادی‌ای برای آوا بسازد، دست‌کم می‌تواند برایش خواهر یا برادری بیاورد تا تنها نباشد. حرفش مرا به یاد بحثی در خانه مادرش انداخت، زمانی که خواهرهایش می‌گفتند مهاجران هزاره در ایران مثل درختانی در گلدان‌اند که اجازه ریشه دواندن ندارند. اما لیلیا معتقد بود حتی در گلدان هم می‌توان، با درهم‌تنیدگی بیشتر ریشه‌ها، سرپا ماند. شاید او و احمد نه در نسبت با دولت و جامعه، بلکه فقط در رابطه با یکدیگر امکان رشد و ریشه دواندن داشتند.

بارداری لیلیا و وخیم‌تر شدن اوضاع افغانستان سرانجام احمد را به فکر فرار انداخت. پس از بازگشت دوباره به ایران، زندگی‌شان از همیشه بی‌ثبات‌تر بود: اقامتی موقت، تورم شدید، بیکاری، ترس از ثبت‌نام نشدن آوا در مدرسه، و فشار مالی‌ای که باعث شده بود لیلیا حتی به زایمان در خانه فکر کند. هم‌زمان، حسین و همسرش که از هرات به مشهد بازگشته بودند، برای تأمین هزینه مهاجرت مجددشان به ترکیه و اروپا قصد فروش خانه را داشتند؛ وضعیتی که احتمال بالا گرفتن دوباره تنش‌های قدیمی خانوادگی را افزایش می‌داد.

شهریور ۱۴۰۱ احمد برای نمایش مستندش به کره جنوبی رفت، اما دعوت هم‌زمان به حضور در جشنواره مستندی در سوئد او را امیدوار کرد که به‌جای درخواست پناهندگی از کره، راهی برای پناهندگی در اروپا پیدا کند. اما با آغاز اعتراضات پس از مرگ مهسا امینی و توقف صدور ویزای شینگن در ایران، این مسیر هم به رویش بسته شد. احمد سرانجام از طریق شبکه‌های خویشاوندی هزاره‌ها در پاکستان که داستان جزئیات دشوار آن مقاله دیگری را می‌طلبد، خود را به اروپا رساند. خسرو، که نطفه‌اش در کابل بسته شده بود، در غیاب احمد در مشهد به دنیا آمد؛ هرچند این بار مادر و خواهران لیلیا همراهش بودند. لیلیا و دو فرزندش تا مدت‌ها در انتظار الحاق خانوادگی، میان بی‌ثباتی اقامت غیرقانونی در ایران و تنش‌های خانه مادری، در مشهد ماندند. احمد پسرش را بیش از دو سال بعد، در فرودگاه استکهلم، دید.

چند سال بعد، خانواده برای فرار از نژادپرستی، آزار کودکان در محله و مدرسه و انزوای محل اقامت اجباری‌شان در روستایی دورافتاده در شمال سوئد که آن‌ها تنها خانواده مهاجرش به شمار می‌آمدند^۱، به کمپی در آلمان پناهنده شدند؛ جایی که هنوز، نزدیک به سه سال و علی‌رغم رد شدن درخواست‌شان در دادگاه، همچنان در انتظار رأی تجدید نظر و پذیرش پرونده پناهندگی‌شان هستند. آیدین، فرزند سوم احمد و لیلیا، در آلمان به دنیا آمد و احمد که می‌بایست برای ارائه دفاعیات در جلسه دادگاه حاضر می‌شد، حتی در اروپا نیز نتوانست هنگام تولد فرزندش کنار لیلیا باشد. زنی ایرانی و کردزبان از کمپ، که او نیز ماه‌ها در انتظار پذیرش پناهندگی‌اش مانده بود، لیلیا را در بیمارستان همراهی کرد. پناهجویی برای هر دوی آن‌ها به «شکلی از زندگی» یا به قول لوبکمن به یک «وضعیت اجتماعی» تبدیل شده بود (Lubkemann, ۲۰۰۸).

نتیجه‌گیری: کوچ غریب

در بحث خود درباره «شبه‌رویدادها»^۲ الیزابت پوینلی^۳ استدلال می‌کند که شبه‌رویدادها زمانی به «رویداد» تبدیل می‌شوند که دولت‌ها و رسانه‌ها آن‌ها را برگزینند و با دانش آماری و تخصص کارمندان دولتی در تماس قرار دهند (Povinelli, 2011).

پیش از آن، آن‌ها صرفاً وجود دارند و زندگی‌ها و روابط را از درون می‌فرسایند. مهاجرت افغانستانی‌ها به اروپا نیز، با

۱. برای بررسی وضعیت پناهندگان و اردوگاه‌های پناهندگی در اروپا، رجوع کنید به: (Agier, 2011)

2 Quasi-Event

3 Elizabeth Povinelli

اینکه از نظر جمعیتی در قیاس با ایران، پاکستان یا حتی مهاجرت‌های پیشین در تاریخ خود اروپا چندان بزرگ نبود، در رسانه‌های اروپایی غالباً در قالب «بحران» قاب‌بندی می‌شد. نقض حقوق بشر، جنگ و بی‌ثباتی در افغانستان، دشواری‌های اقتصادی در ایران و تبعیض قانونی و بی‌سرنوشتی، هم در رسانه‌ها و هم در مصاحبه‌های رسمی با پناهندگان، به‌عنوان دلایل بی‌واسطه این مهاجرت‌ها تکرار می‌شد. اما انسان‌شناسی، به‌عنوان علم سکنا‌گزیدن، ما را وامی‌دارد پرسش‌های دیگری بپرسیم: «رویدادهای عادی» در این شکل از زندگی^۱ و برای احمد و لیلا چه بودند؟ آیا جنگ، رد مرز، مهاجرت‌های مکرر یا سقوط کابل برای آن‌ها الزاماً لحظه‌هایی ویژه و تکین بود، یا فقط بخشی از زندگی بودند که در بستر همان واسطه‌ها و روابطی معنا می‌گرفتند که عبدالمالک سیمون^۲ آن را «مردم به‌مثابه زیرساخت» (Simone, 2004) می‌نامد؟ آیا این مهاجرت‌ها برای آنان یک گسست ناگهانی بود، یا یکی از صدها تغییر کوچک و فرساینده‌ای که زندگی را به آهستگی دگرگون می‌کنند؟ چه چیزی از دیدگاه آن‌ها، خانواده‌های‌شان و شبکه‌های آشنایان‌شان، یک رویداد را تشکیل می‌دهد؟

به‌جای درجا زدن در دسته‌بندی‌های کلان ژئوپولیتیک و امنیتی (اشغال شوروی، حمله آمریکا، تبعیض و رد مرز در ایران) که گویی رابطه‌ای بی‌واسطه میان زندگی روزمره و رویدادهای تاریخی و اشکال خشونت عریان مانند جنگ و آوارگی را مفروض می‌گیرند (و تقویم تاریخ را کاملاً بر تقویم زندگی تحمیل می‌کنند)، من به امید تاباندن نور بر چگونگی متأثر شدن و تاب برداشتن تقویم زندگی از رویداد جمعی به کاوش در خاطره‌ها و تاریخ‌های گسسته و آزاردهنده مراقبت و خیانت در دل خویشاوندی رفته‌ام. خویشاوندی در اینجا همچون ساختاری واسط عمل می‌کند که خشونت کلی را به خشونت صمیمی ترجمه می‌کند، آن را مهار و به‌تدریج کانالیزه می‌کند. مقاله بدین ترتیب، به‌جای تمرکز صرف بر بحران‌های عمومی، بروز و بازتاب این رویدادها در اخبار و آرشیوهای عمومی رد آن‌ها را در زندگی روزمره سه نسل از دو خانواده هزاره در بیش از یک دهه پی می‌گیرد. برای این خانواده‌ها، جنگ و میراث آن هرگز پایان نیافته بود، و تعریف رویداد هرگز از امیدها و شکست‌های روابط خویشاوندی، دوستی و همسایگی جدا نبود. در مشهد و در دوسلدورف، آثار جنگ و آوارگی در روابط خانوادگی و در خیانت‌های نهفته در همان عشق و مراقبتی که زندگی را حفظ می‌کرد، پراکنده بود.

استعاره بازی مار و پله، که آن را از خادم‌علی وام گرفته‌ام، شاید در لحظاتی شرایط زندگی هم‌سخنانم را توضیح دهد، اما همواره باید به جاهایی نیز توجه کرد که این قیاس از هم می‌پاشد. مهم‌ترین تفاوت آن است که در این شکل از زندگی، مرز میان مارها و پله‌ها اغلب مبهم است: مار می‌تواند به پله بدل شود و پله با گذشت زمان به مار. تسلط طالبان بر کابل برای کسی چون احمد یک پله بود؛ همان‌گونه که جنگ سوریه و بازشدن مسیرهای مهاجرت به اروپا برای بسیاری دیگر چنین بود. اما بسیاری از این پله‌ها خیلی زود به مار تبدیل شدند. تفاوت دیگر با بازی آن است که در زندگی واقعی مهاجرانی چون احمد و لیلا، رسیدن به خانه شماره ۱۰۰ و ترک همیشگی صفحه بازی اغلب ممکن نبود. حتی اگر کسی سوار آن هواپیمای سفید می‌شد، بازی همچنان او را دنبال می‌کرد و به نسل بعد منتقل می‌شد، زیرا ورود به این بازی فهم فرد از خویشتن و تمام روابطش با جهان را شکل می‌داد. با ناتمام گذاشتن این متن در پایان، می‌خواهم خواننده نیز چیزی از این تعلیق نامعلوم را حس کند: از باری که پرسش‌های بی‌پاسخ بر دوش این خانواده مشخص گذاشته‌اند و از کلاف سردرگمی‌ای که نخ‌هایش از مداخلات مالی و نظامی آمریکا و بازگشت طالبان تا استعمار بریتانیا و شکل‌گیری دولت مرکزی در افغانستان کشیده می‌شود.

به‌گمان نویسنده فقط با توجه به روند آشکارشدن این روابط در طول زمان است که می‌توان فهمید چرا احمد، در میان ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۰، مسیری کاملاً برخلاف بسیاری دیگر در پیش گرفت: از حاشیه مشهد به کابل رفت، و درست هنگامی در مرکز شهر کابل باقی ماند که بسیاری برای فرار به حومه‌ها یا فرودگاه می‌گریختند. حرکت او درست معکوس حرکت فدا

1 Forms of Life

2 AbdouMaliq Simone

محمد امیر^۱، یکی از کشته‌شدگان ناشی از سقوط از هواپیما بود؛ دندان‌پزشک جوانی که در روزهای سقوط کابل، در تلاش برای گریز، از هواپیمای آمریکایی آویزان شده و کشته شد. در روایت والدین او، بدهی سنگین عروسی و قرض گرفته‌شده از آشنایان (بیش از ۱۳ هزار دلار)، فروپاشی اقتصادی و فشار تعهدات خانوادگی برای بازگرداندن سریع بدهی، در کنار بازگشت طالبان، به استیصال او شکل داده بود. امیر پشتون بود و از جهاتی در موقعیتی متفاوت با احمد هزاره قرار داشت، اما عمر حیات او نیز زیر فشار همان نیروهای خانوادگی و اجتماعی‌ای کم شده بود که زندگی احمد و لیلا را شکل داده بودند. آنچه احمد و لیلا با بهایی سنگین از آن فاصله گرفتند، فقط فقر یا جنگ نبود، بلکه گرفتار شدن در همان شبکه بدهی، انتظار و تعهدی بود که افراد را به ماندن یا فرار و می‌داشت. برای آنان، پناهگاه نه در اسناد و وعده‌ها، بلکه در فضیلت جستجوی ایمان، تلاش برای وفادار ماندن به یکدیگر و در خود مهاجرت قرار داشت؛ چرا که مهاجرت حرکتی است که در آن نه نقطه عزیمت و نه نقطه رسیدن، هیچ‌یک قطعی و تغییرناپذیر نیست.

منابع فارسی

- نصر اصفهانی، آر.ش. (۱۳۹۹). *در خانه برادر: پناهندگان افغانستانی در ایران*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

References

- Agier, M. (2011). *Managing the undesirables: Refugee camps and humanitarian government*. Cambridge: Polity Press.
- Adelkhah, F., & Olszewska, Z. (2007). The Iranian Afghans. *Iranian Studies*, 40(2), 137–165.
- Das, V. (2006). *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. Berkeley: University of California Press.
- Fassin, D., Wilhelm-Solomon, M., & Segatti, A. (2017). Asylum seeker as a form of life. *Current Anthropology*, 58(2), 160-187. The University of Chicago Press.
- Frank, S. (2008). *Migration and literature: Günter Grass, Milan Kundera, Salman Rushdie, and Jan Kjærstad*. New York: Palgrave Macmillan.
- Han, C. (2021). *Seeing like a child: Inheriting the Korean War*. New York: Fordham University Press.
- Honwana, A. (2012). *The time of youth: Work, social change, and politics in Africa*. Virginia: Kumarian Press.
- Kandiyoti, D. (2007). Old dilemmas or new challenges? The politics of gender and reconstruction in Afghanistan. *Development and Change*, 38(2), 169–199. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2007.00408.x>
- Karimi, A. (2019). Surveillance in weak states: The problem of population information in Afghanistan. *International Journal of Communication*, 13, 4837–4856.
- Kelly, T. (2008). The attractions of accountancy: Living an ordinary life during the second Palestinian intifada. *Ethnography*, 9(3), 351–376.
- Lemaitre, J. (2021). Victim. In V. Das & D. Fassin (Eds.), *Words and worlds: A lexicon for dark times*. New York: Columbia University Press.
- Lubkemann, S. C. (2008). *Culture in chaos: An anthropology of the social condition in war*. Chicago: University of Chicago Press.
- Monsutti, A. (2005). *War and migration: Social networks and economic strategies of the Hazaras of Afghanistan*. London: Routledge.

1 <https://gandhara.rferl.org/amp/afghanistan-kabul-evacuation-death-airplane-taliban/31990496.html?fbclid=IwAR2kdd0sIqtvQ8LA43lm7Ed5JkfZWXJXOO0o5MdLG2tzARJoQVqRL2fY-ME>

- Mosse, D. (2005). *Cultivating development: An ethnography of aid policy and practice*. London: Pluto Press.
- Olszewska, Z. (2015). Class reshuffling among Afghan refugees in Iran. *Middle East Report*, 277, 26–27, 34.
- Peebles, G. (2014). The anthropology of credit and debt. *Annual Review of Anthropology*, 43, 225–240. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-030132>
- Povinelli, E. (2011). *Economies of Abandonment Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*. Durham: Duke University Press.
- Roy, O. (2010). *Holy ignorance: When religion and culture part ways*. New York: Columbia University Press.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven: Yale University Press.
- Simone, A. M. (2004). People as infrastructure: Intersecting fragments in Johannesburg. *Public Culture*, 16(3), 407–429. <https://doi.org/10.1215/08992363-16-3-407>
- Vigh, H. (2009). Motion squared: A second look at the concept of social navigation. *Anthropological Theory*, 9(4), 419–438.